

Bogusław Szmygin

prof. dr hab. inż., Politechnika Lubelska
Nr ORCID: 0000-0003-0629-4495

Prof. PhD (post-doctoral) Eng., Lublin University of Technology
ORCID iD: 0000-0003-0629-4495

Anna Fortuna-Marek

historyk sztuki
Narodowy Instytut Dziedzictwa, Oddział Terenowy w Rzeszowie
Nr ORCID: 0000-0002-1327-2545

art historian
National Institute of Cultural Heritage, Regional Office
in Rzeszów, ORCID iD: 0000-0002-1327-2545

Andrzej Siwek

Narodowy Instytut Dziedzictwa, Oddział Terenowy w Krakowie
Uniwersytet Jagielloński
Nr ORCID: 0000-0002-3255-8768

National Institute of Cultural Heritage
Regional Office in Krakow
Jagiellonian University, ORCID iD: 0000-0002-3255-8768

Model reprezentacji wartości dobra Światowego Dziedzictwa UNESCO dla miasta historycznego

The Model of Representing the Value of the UNESCO World Heritage Property for the Historical City

Abstrakt

Ocena wartości dziedzictwa jest fundamentalnym problemem konserwatorstwa, a ochrona zabytkowych zespołów miejskich jednym z najtrudniejszych zadań konserwatorskich. Historyczne miasta wpisane na Listę UNESCO zostały scharakteryzowane i ocenione zgodnie z metodologią stosowaną w systemie Światowego Dziedzictwa. Uzasadnienia wartości dobra UNESCO, zawarte w Orzeczeniu Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości, mają jednak ogólny i opisowy charakter. Na ich podstawie trudno formułować konkretne zalecenia dotyczące ochrony i zarządzania zespołem miejskim. Najcenniejsze zespoły miejskie są zarazem złożonymi, żywymi organizmami, które pełnią wiele współczesnych funkcji. Konieczne jest umiejętne połączenie ochrony wartości zabytkowych ze współczesnym użytkowaniem. Takiemu połączeniu służyć ma przedstawiony model reprezentacji wartości dobra Światowego Dziedzictwa UNESCO przez elementy składowe miasta. Analityczny model wartości i składowych miasta historycznego, który zawiera i łączy wartości opisane w Orzeczeniu WUW ze składowymi miasta historycznego, stanowić powinien punkt wyjścia dla ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta.

W składowych historycznego miasta wyróżniono trzy poziomy analizy: grupy, podgrupy oraz obiekty/cechy. Grupy obejmują cztery zbiory – dzieła architektury, cechy zabudowy, układ przestrzenny oraz elementy niematerialne i mają charakter uniwersalny. Indywidualny charakter mają natomiast odpowiednie podgrupy składowych, które uwzględniają specyfikę danego zespołu miejskiego oraz konkretne obiekty/cechy będące nośnikami wartości w historycznym mieście. Metoda analizy oparta na modelu wartości i składowych dobra Światowego Dziedzictwa UNESCO dla miasta historycznego została zastosowana dla zabytkowego zespołu Krakowa, stanowiąc punkt wyjścia dla opracowywanego Planu Zarządzania dobra Światowego Dziedzictwa.

Słowa kluczowe: dobro Światowego Dziedzictwa UNESCO, nośniki wartości, miasto historyczne, wyjątkowa uniwersalna wartość, zarządzanie dziedzictwem

Abstract

Assessing the heritage value is a fundamental problem for monument conservation services and the protection of historical urban complexes is one of the most difficult tasks in the field of monument conservation. Historical cities entered in the UNESCO World Heritage List have been characterised and assessed in line with the methodology applied within the World Heritage system. However, justifications of the UNESCO site's value included in the Statement of Outstanding Universal Value are of a general and descriptive character. It is hard to formulate specific recommendations concerning the protection and management of the urban complex on their basis. At the same time, the most valuable urban complexes are elaborate living organisms that perform numerous contemporary functions. It is necessary to expertly combine the protection of historical values with the present forms of use. The presented model of representing the value of the UNESCO World Heritage property through particular components of the city is supposed to allow this combination. An analytical model of values and components of the historical city, which includes and combines the values described in the Statement of OUV with components of the historical city, should form a point of departure for the protection and management of cultural heritage of the city.

Three analytical levels have been distinguished within the components of the historical city: groups, sub-groups and objects/features. The groups comprise four sets – works of architecture, features of the built-up area, spatial layout, and intangible elements, all of which are of a universal character. In contrast, particular sub-groups of components exhibit an individual nature and take into account the specificity of a given urban complex as well as specific objects/features that act like the bearers of values in the historical city. A method of analysing based on the model of values and components of the UNESCO World Heritage property has been applied for the historical complex of Krakow, serving as a point of departure for the Management Plan of the World Heritage property presently under development.

Keywords: UNESCO World Heritage property, bearers of values, historical city, outstanding universal value, heritage management

Wprowadzenie

Ochrona zabytków postrzegana z szerokiej perspektywy jest skomplikowaną dyscypliną¹. Problemy techniczne służące utrzymaniu historycznych obiektów przy obecnym poziomie techniki są w zasadzie rozwiązywalne. Jednak o sposobie rozwiązywania tych problemów, o zakresie ingerencji w zabytki, o granicach ich przekształcania decyduje rozległe *spectrum* wartości. Tymczasem ten obszar jest bardzo trudny do obiektywizacji². Różnorodne grupy interesariuszy mających prawo współdecydowania o zabytku widzą w nim bowiem różne, bardzo często sprzeczne wartości. I nie ma skal by te wartości wyważyć³. Mamy tu przede wszystkim problem ujawniający się przy konfrontacji środowiska konserwatorskiego ze światem zewnętrznym. Z drugiej jednak strony problem obiektywizacji wartości dotyczy również samych konserwatorów, gdy muszą oni określić, jak wartości są reprezentowane przez materialnie istniejący zabytek i jego elementy. A jest to kwestia absolutnie kluczowa, ponieważ decyduje o sposobie postępowania z zabytkiem⁴.

W polskim systemie ochrony zabytków problem wspomnianej obiektywizacji w środowisku konserwatorów jest rozwiązywany na poziomie praktycznym – służby konserwatorskie decydują o wartościach zabytku i ich powiązaniach z jego formą oraz substancją. Jednak proces analizy, który prowadzi do takich decyzji nie jest ujawniany. Jego ocena nie byłaby zresztą możliwa, bo w systemie ochrony zabytków nie wprowadzono metodologii łączenia wartości zabytku z ich nośnikami, która mogłaby stanowić punkt odniesienia. W efekcie decyzje konserwatorskie są często postrzegane jako subiektywne, wręcz woluntarystyczne⁵. We współczesnym społeczeństwie i ustroju bardzo osłabia to całą dyscyplinę.

Problem powiązania wartości z ich nośnikami jest szczególnie ważny w ochronie żyjących miast historycznych. W tak złożonych organizmach, które muszą spełnić wiele współczesnych funkcji, ochrona zabytkowych wartości powinna być prowadzona w warunkach pewnych przekształceń, adaptacji i inwestycji⁶. Wymaga to precyzyjnego określenia składowych miasta, które muszą być bezwzględnie chronione oraz składowych, które mogą być w określonym zakresie przekształcane.

Introduction

As seen from a broad perspective, protection of monuments constitutes a complicated discipline.¹ In the light of the current technical level, technical problems with maintaining historical properties are generally resolvable. However, a broad spectrum of values decides about the manner of solving these problems, the scope of interference in monuments, and the limits of transforming such objects. On the other hand, this area is very hard for objectivisation.² Various groups of stakeholders holding the right to make common decisions concerning a particular monument recognise within it different, often contradictory, values. And there is no scale to balance them.³ First of all, a problem appears when confronting the monument conservation community with the external world. On the other hand, the problem of objectivisation of values also concerns monument conservation officers themselves, as they need to define how the values are represented through a tangibly existing monument and its elements. This is an absolutely crucial question, as it determines the manner of dealing with the monument.⁴

In the Polish monument protection system, the question of the abovementioned objectivisation in the community of monument conservation officers is solved on a practical level – monument conservation services decide about the values of the monument and their links to its form and substance. However, the process of analysis that leads to such decisions is not disclosed. Its assessment would not be possible anyway, as no methodology of combining the values of the monument with their bearers – which could represent a point of reference – has been introduced to the monument protection system. As a result, the decisions of monument protection services are often perceived as subjective, if not voluntaristic.⁵ It weakens the entire discipline in the contemporary society and political system.

The problem of linking values with their bearers is particularly important when it comes to the protection of living historical cities. In such complex organisms that must perform numerous contemporary functions, the protection of historic values should be carried out under conditions of certain

1

Metodologie służące optymalnemu łączeniu ochrony i współczesnego użytkowania (czyli ingerowania oraz przekształcania) są opracowywane i wdrażane w najcenniejszych miastach historycznych. W szczególności dotyczy to miast wpisanych na Listę UNESCO, które muszą spełniać szereg wymagań narzucanych przez system Światowego Dziedzictwa. W systemie tym wymaga się zagwarantowania ochrony wartości, które uzasadniły wpis na Listę. Dlatego w miastach historycznych wpisanych na Listę tworzone są kompleksowe systemy zarządzania, opierane najczęściej na Planach Zarządzania. Jądrzem tych planów musi być właśnie powiązanie wartości miasta (określonych dla potrzeb wpisu na Listę UNESCO) z ich nośnikami, czyli składowymi miasta⁷.

Urząd Miasta Krakowa w 2020 roku zlecił po raz pierwszy opracowanie Planu Zarządzania dla obszaru wpisanego na Listę UNESCO⁸. Zespół opracowujący ten dokument wdrożył w Krakowie metodę analizy wartości miasta i określenia ich składowych. Podjęta analiza stanowi punkt wyjścia dla opracowywanego Planu Zarządzania⁹.

1. Miasto historyczne, najbardziej złożony zespół zabytkowy. Kraków – widok na Kazimierz i Stradom. Fot. A. Siwek

1. Historical city, the most intricate complex of monuments. Krakow – a view of Kazimierz and Stradom. Photo by A. Siwek

transformations, adaptations and investments.⁶ It requires a precise determination of components of the city that must be unconditionally subject to protection and components that can be transformed to a specified extent.

Methodologies for optimal combination of protection and contemporary use (i.e. interfering and transforming) are developed and implemented in the most valuable historical cities. In particular, it concerns cities entered in the UNESCO List, which must meet a number of requirements imposed by the World Heritage system. This system requires the guarantee of protecting the values that justified the entry in the List. Therefore, in historical cities entered in the List, comprehensive management systems, most often based on Management Plans, are developed. The core of these plans must be to link the city values (defined for the purpose of entry in the UNESCO List) with their bearers, i.e. components of the city.⁷

In 2020, the Krakow City Hall commissioned, for the first time, the development of a Management Plan for the area entered in the UNESCO List.⁸ The team which developed this document implemented in Krakow a method of analysing the city values and determining their components. The undertaken analysis serves as a point of departure for the Management Plan currently under preparation.⁹

I. Model wartości i składowych historycznego zespołu miejskiego

Metodologia opracowana w systemie Światowego Dziedzictwa jest skoncentrowana na określeniu Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości (WUW), która uzasadnia wpisanie dobra na Listę UNESCO. Określenie WUW, choć przedstawiane według kryteriów uściślających, ma charakter opisowy¹⁰. Takie sformułowanie wartości nie przedstawia więc jakości operacyjnej – jest zbyt ogólne, by na tej podstawie formułować plany działania. Tymczasem ochrona i użytkowanie zabytkowego obiektu/zespołu wymaga pewnych ingerencji, a nawet przekształceń. Konieczne jest zatem ustalenie zakresu i granic takich działań. W praktyce wymaga to powiązania wartości dobra (przedstawionych w formie opisowej) z ich reprezentacją (elementami obiektu/zespołu). Zgodnie ze współczesnym rozumieniem dziedzictwa składowe dobra będące nośnikami jego wartości (określane w systemie Światowego Dziedzictwa jako atrybuty) mogą mieć charakter materialny i niematerialny¹¹.

Wartości a składowe obiektu

Powiązanie wartości z konkretnymi elementami/składowymi obiektu czy zespołu stanowi z zasady bardzo trudne zadanie. Wynika to z oczywistego faktu, że wartość historycznego dobra – podobnie jak wszelkich złożonych wytworów kultury – jest inna niż prosta suma wartości jego składowych. Skoro więc wartość całości nie wynika z prostego dodania składowych, nie da się też przeprowadzić odwrotnego procesu – jednoznacznego rozłożenia wartości na elementy, z których składa się obiekt/zespół. Takie działanie może mieć tylko przybliżony charakter. Nie wszystkie wartości udaje się przypisać składowym dobrom; trudno również o jednoznaczność i kompletność w połączeniu wartości oraz składowych. Ponadto tego rodzaju analiza wymaga przedstawienia obiektu/zespołu w postaci uproszczonego modelu (zbudowanego z możliwych do zidentyfikowania składowych). Takie rozważania mają więc charakter roboczy, analityczny i są uzasadnione koniecznością dokonania ingerencji lub ustalenia granic ingerencji w zabytek.

Świadomość tych ograniczeń musi towarzyszyć analizie łączącej wartości z ich nośnikami. Z drugiej jednak strony można przyjąć, że całościowe wartości

I. The model of values and components of the historical urban complex

The methodology elaborated as part of the World Heritage system focuses on determining the Outstanding Universal Value (OUV) which justifies the entry of the property in the UNESCO List. Although presented according to clarifying criteria, the determination of OUV is of a descriptive nature.¹⁰ Therefore, such formulation of values does not present the operational quality – it is too general for formulating operation plans on that basis. Meanwhile, the protection and use of the historic object/complex requires certain interferences or even transformations. Therefore, it is necessary to establish the scope and limits of such activities. In practice, it requires linking the property values (presented in descriptive terms) to their representation (components of the object/complex). In line with the modern understanding of heritage, the components of the property which constitute bearers of its values (determined in the World Heritage system as attributes) can be of a tangible or intangible nature.¹¹

Property values versus property components

Linking the values with specific elements/components of the property or complex is generally a very difficult task. It results from an obvious fact that the value of the historical property – similarly as of all complex cultural creations – is different than a simple sum total of the values of its components. Therefore, if the value of the entire property does not result from a simple adding of components, it is also impossible to conduct a reverse process – a clear splitting up of the value into elements which create the object/complex. Such activity can only be some estimation. All values are not attributable to components of the property; it is also hard to achieve unambiguity and completeness in linking the values and components. Moreover, such analysis requires presenting the object/complex in the form of a simplified model (built of identifiable components). Therefore, such considerations are of a working and analytical character and are justified by the need to interfere or determine the limits of interference into the monument.

miasta historycznego mają inny charakter niż odrębnie określone jego składowe materialne. Całościowo postrzegane wartości miasta wchodzą raczej w przestrzeń pojęcia *genius loci*¹² niż w obszar analiz wartości architektonicznej czy urbanistycznej, które powinny być możliwie obiektywne. Dlatego pomimo uproszczenia analizy miasta jako zbiorów elementów składowych jest to działanie przydatne dla oceny wartości w systemie Światowego Dziedzictwa (WUW) bądź krajowym systemie ochrony zabytków (a zatem dla działań konserwatorskich).

W systemie Światowego Dziedzictwa wyróżniane są trzy zasadnicze grupy dóbr: obiekty, zespoły, miejsca¹³. Zgodnie z tą typologią prowadzona jest analiza wartości, która we wszystkich przypadkach ma charakter całościowy¹⁴. Różnice ujawniają się natomiast przy tworzeniu modelu, który służy do przedstawienia dobra w postaci składowych elementów. W przypadku pojedynczego obiektu wartościowanie dotyczy zwykle całego obiektu, który może być analizowany jako suma elementów, cech i znaczeń. Porównanie całych obiektów lub składowych obiektu jest działaniem wymagającym wskazania kryteriów, miary oceny i odpowiednich grup porównawczych. Tego typu oceny są wykonywane dla różnych potrzeb¹⁵.

Bardziej złożona jest ocena historycznego zespołu, szczególnie miejskiego. W takim przypadku trudniejsze zadanie stanowi przede wszystkim jednoznaczne określenie przedmiotu wartościowania. Nakładają się bowiem wartości z poziomu zespołu jako całości przestrzennej (skala urbanistyczna) z wartościami z poziomu obiektów (jako dzieł architektonicznych). Opisowe oceny wartości zespołów historycznych, nawet poddane rygorom kryteriów stosowanych w Światowym Dziedzictwie, mieszają te komponenty miasta. W efekcie wartości miast historycznych często utożsamia się z najcenniejszymi budowlami czy zespołami budowli, gdyż te obiekty są zwykle zidentyfikowane i scharakteryzowane, często spopularyzowane i funkcjonują jako ikoniczna reprezentacja tych miast¹⁶. Nie wynika to jednak z analitycznych ocen, tym bardziej zgodnych z metodologią Światowego Dziedzictwa.

Wartość zespołu miejskiego nie może być sprowadzana do odrębnie postrzeganych najcenniejszych obiektów, gdyż one same nie tworzą miasta. Zespoły miejskie – historyczne i współczesne – są złożonymi

Awareness of such limits must accompany the analysis linking the values with their bearers. On the other hand, though, it can be assumed that comprehensive values of the historical city are of a different character than its tangible components defined separately. Comprehensively perceived the city values are rather a part of the *genius loci* concept¹² instead of the field of analyses concerning architectural or urban planning values which should be objective to the greatest extent. Therefore, despite the simplification of analysis of the city as sets of components, this activity is useful for assessing values in the World Heritage system (OUV) or in the national system for the protection of monuments (i.e. for monument conservation activities).

Three basic groups of properties are distinguished in the World Heritage system: objects, complexes, places.¹³ In line with this typology, the analysis of values is carried out, which is of a comprehensive nature in all cases.¹⁴ Differences appear during the development of a model which serves for presenting the property in the form of components. In case of a single object, the value assessment usually concerns the entire property which can be analysed as a sum of elements, features and meanings. Comparing the entire objects or components of the object is a task that requires indicating criteria, assessment measure and relevant comparative groups. Such assessments are performed for various reasons.¹⁵ The assessment of the historical complex, especially the urban complex, constitutes a more elaborate task. Above all, in such case, an unambiguous definition of the subject of value assessment represents a more difficult task. This situation results from the fact that values at the level of the complex as a spatial whole (urban planning scale) overlap values at the level of the objects (as architectural works). Even if subject to the rules of criteria applied in the World Heritage system, descriptive assessments of the values of historical complexes mix these components of cities. As a result, the values of historical cities are often identified with the most valuable buildings or complexes of buildings, as these objects are usually identified and characterised, often popularised, and function as an iconic representation of these cities.¹⁶ However, this position does not result from analytical assessments, especially those compatible with the methodology of the World Heritage.

organizmami, zarówno w aspekcie materialnym jak i niematerialnym. Dlatego analiza wartości miasta historycznego powinna obejmować możliwie jak najwięcej składowych miasta. W analizie wartości trzeba więc uwzględnić oprócz indywidualnych obiektów, również zespoły zabudowy, układ przestrzenny i rozbudowaną sferę niematerialną¹⁷. Oczywiście suma tych składowych i powstającej z nich całości tworzy kolejne wartości miasta historycznego. Niemniej dla potrzeb analizy trzeba dokonać uproszczenia polegającego na sprowadzeniu miasta do sumy składowych, które są nośnikami wartości. Dlatego celem analizy jest możliwie kompletna identyfikacja składowych, które można porównywać w odpowiednich zbiorach i skalach.

W przypadku zespołów miejskich uznanych za Światowe Dziedzictwo istotnym ułatwieniem jest wspomniana całościowa ocena wartości. Przyjęta w systemie procedura prowadzi do wskazania kryteriów i opisowego ich uzasadnienia¹⁸. W praktyce złożone – i czasami duże – miasto historyczne jest charakteryzowane bardzo ogólną i stereotypową oceną. Ocena taka wskazuje jedynie najważniejsze elementy i charakterystyczne cechy wyróżniające dany zespół. Jest to zatem tylko wskazanie kierunku, w którym można identyfikować składowe wartości. Oznacza to również stosunkowo szerokie granice, w których należy identyfikować elementy potrzebne do wypełnienia analitycznego modelu miasta.

Analityczny model składowych miasta historycznego

Kluczowym zadaniem w analizie wartości historycznych zespołów miejskich z konserwatorskiego punktu widzenia jest zatem zbudowanie modelu, który służy identyfikacji składowych takiego zespołu, istotnych dla jego charakterystyki i wartości. Model zawiera i łączy wartości ze składowymi miasta historycznego. W przypadku miast wpisanych na Listę UNESCO opisy wartości są już wykonane (Orzeczenie Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości) i obowiązujące. Analiza tych opisów pozwala więc zidentyfikować konkretne elementy, cechy, fakty, zjawiska, procesy, które uznano za tworzące wartości danego zespołu historycznego. W ten sposób można stworzyć pierwszy zbiór elementów potrzebnych do zbudowania analitycznego modelu miasta¹⁹.

The value of the urban complex cannot be reduced to most valuable facilities perceived separately, as they do not create the city on their own. Urban complexes – historical and contemporary – are elaborate organisms, both in tangible and intangible aspects. Therefore, the analysis of the historical city values should cover as many components of the city as possible. In other words, the analysis of values must take account of the built-up complexes, spatial layout and extensive intangible sphere apart from individual objects.¹⁷ Obviously, the sum of these components and the resulting entirety creates further values of the historical city. However, for the purpose of the analysis, one has to apply a certain simplification, consisting in reducing the city to the sum of components which constitute bearers of the values. Therefore, the aim of the analysis is as complete as possible an identification of components that can be compared to one another in relevant sets and scales.

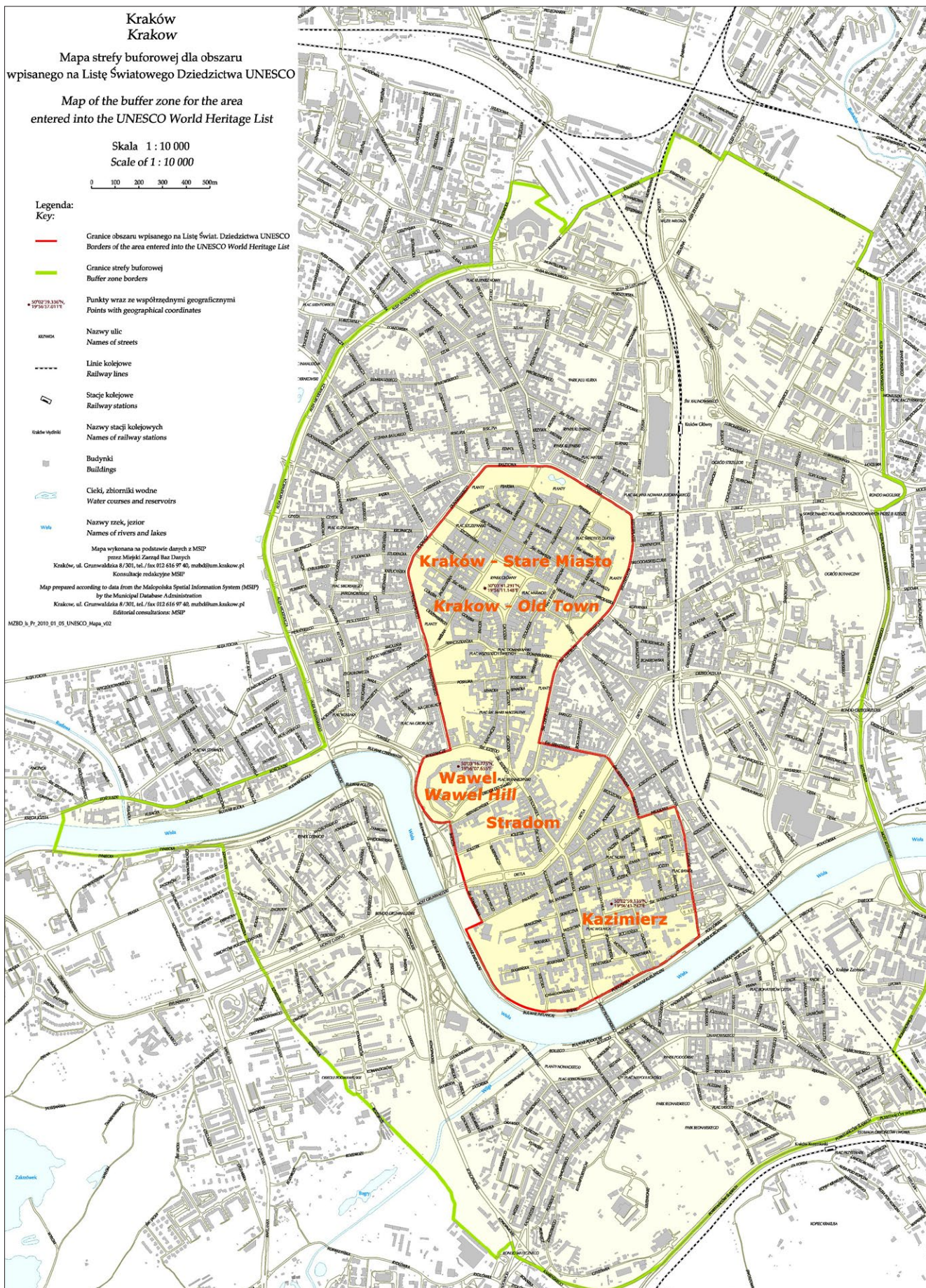
In the case of urban complexes recognised as the World Heritage, the abovementioned comprehensive value assessment is a significant facilitation. The procedure applied in the system leads to indicating criteria and their descriptive justification.¹⁸ In practice, the complex – and sometimes large – historical city is characterised by a very general and stereotypical assessment. Such assessment only indicates the most important elements and characteristic features distinguishing a given complex. This is only the indication of a direction in which component values may be identified. Furthermore, Such context means relatively broad limits within which elements necessary to fill the analytical model of the city should be identified.

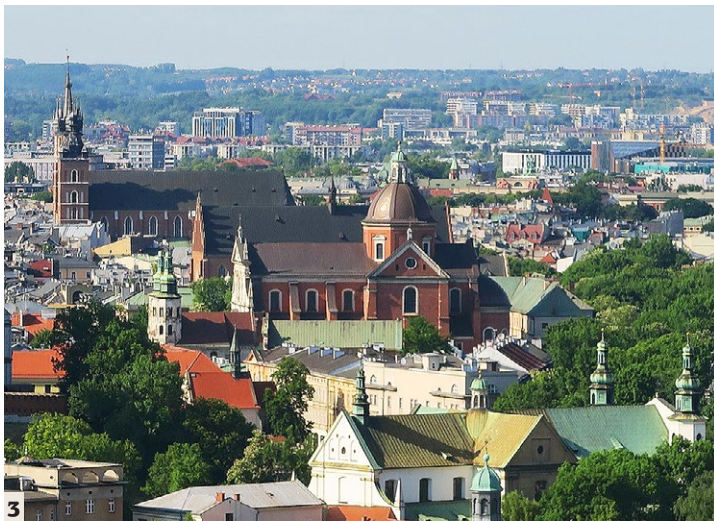
The analytical model of components of the historical city

From the above perspective, the key task in analysing the values of historical urban complexes from the monument conservation officer's point of view is to build a model that serves the identification of

2. Kraków, miasto historyczne – granice wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa i strefy buforowej, wg https://whc.unesco.org/en/list/29/multiple=1&unique_number=1739

2. Krakow, the historical city – boundaries of the entry in the World Heritage List and the buffer zone, acc. to https://whc.unesco.org/en/list/29/multiple=1&unique_number=1739

Drugi zbiór potrzebny do stworzenia analitycznego modelu miasta powinien zawierać jego składowe (które będą przedmiotem ochrony i zarządzania). Punktem wyjścia do stworzenia tego zbioru może być przyjęcie generalnych grup, służących do uporządkowania wielu różnorodnych składowych tworzących miasto historyczne. Mając na uwadze specyfikę składowych i postępowania konserwatorskiego, uzasadnione jest wydzielenie trzech głównych obszarów – składowe architektoniczne, urbanistyczne, niematerialne²⁰.

Wartości poszczególnych miast historycznych w różny sposób i w różnych proporcjach są reprezentowane przez składowe, które należą do wyróżnionych obszarów. Z istoty miasta wynika, że kluczowe dla określenia wartości są zwykle składowe architektoniczne i urbanistyczne. Założenie takie jest tym bardziej prawomocne, że na Listę Światowego Dziedzictwa wpisywane są tylko elementy materialne. Wartości niematerialne bierze się oczywiście pod uwagę – mogą one mieć wręcz bardzo istotne znaczenie – lecz te składniki nie są ujmowane w materialnym wpisie, jeżeli nie mają materialnej reprezentacji. Niemniej w ocenie dobra wartości niematerialne są określane i przedstawiane w opisie jego wszystkich wartości (Orzeczeniu WUW). Dlatego wyróżnienie grupy składowych niematerialnych jest w pełni uzasadnione²¹.

Przyjmując prymat wartości i składowych architektonicznych oraz urbanistycznych, trzeba też uwzględnić fakt, że elementów architektonicznych jest zwykle więcej i są one bardziej zróżnicowane niż składniki urbanistyczne. Zasadne jest więc

components of such a complex which are significant for its characteristics and values. The model contains and combines the values with components of the historical city. As regards cities entered in the UNESCO List, descriptions of values have already been made (Statement of Outstanding Universal Value) and are binding. Therefore, the analysis of these descriptions allows identifying specific elements, features, facts, phenomena, and processes that have been determined as forming the values of a given historical complex. In this manner, one can create the first set of elements necessary for building an analytical model of the city.¹⁹

The second set that is necessary for creating an analytical model of the city should contain its components (which will be subject to protection and management). The point of departure for creating such a set can be the assumption of general groups with an aim of ordering numerous diverse components forming the historical city. Bearing in mind the specificity of components and the conservation proceedings, it is legitimate to distinguish three main areas – architectural, urban planning, and intangible components.²⁰

The values of particular historical cities are represented, in a different form and in different proportions, by components which belong to distinguished areas. It results from the essence of the city that architectural and urban planning components are usually crucial for assessing the values. Such an assumption is all the more legitimate since only tangible elements are entered in the World Heritage List. Intangible values are obviously taken into account – they can even be of high significance – but these elements are not included in the list of tangible elements if they do not have a tangible representation. However, intangible values are identified and presented in a description of the values as part of the assessment of site/property values (Statement of OUV). Therefore,

3. Dzieła architektury – Kraków, kościoły wzdłuż Drogi Królewskiej. Fot. A. Siwek

3. Works of architecture – Krakow, churches along the King Way. Photo by A. Siwek

4. Cechy zabudowy – gabaryt, rytm, detal i faktura. Zabudowa wzdłuż ul. J. Dietla w Krakowie. Fot. A. Siwek

4. Features of development – dimensions, rhythm, details and texture. The development along J. Dietla Street in Krakow. Photo by A. Siwek

wydzielenie dwóch grup składowych architektonicznych. Wynika to z istotnych różnic w ocenie ich wartości.

Jedną grupę stanowią elementy architektoniczne o indywidualnej wartości, czyli obiekty, które są odrębnymi dziełami o rozpoznanej i stwierdzonej wartości. Z formalnego, konserwatorskiego punktu widzenia te obiekty są przedmiotem indywidualnej ochrony (w polskim systemie ochrony zabytków powinny być objęte indywidualną ochroną przez jednostkowy wpis do rejestru zabytków nieruchomych). Czołówkę tej grupy tworzą obiekty ikoniczne, będące symbolami i głównymi atrakcjami miast. Tę grupę można określić jako dzieła architektury. Zazwyczaj reprezentacja tej grupy decyduje o wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra, ze względu na ponadregionalny charakter wartości. Drugą grupę stanowią zespoły obiektów, które tworzą tkankę miasta, nadając mu określony charakter. Miasta historyczne miały zwykle lokalne tradycje architektoniczno-budowlane. Te trendy nadawały im specyficzne cechy, które dominują w całej masie zabudowy. Może to być forma architektoniczna, detal architektoniczny, materiały budowlane, kolorystyka, wielkość budynków, ich sytuowanie, kształt dachów etc. Elementy te zmieniały się w czasie, ale zwykle można je rozpoznać i określić. W takim przypadku nadają miastom tożsamość, która może być ich wartością. Dlatego identyfikacja i zachowanie charakterystycznych cech zabudowy staje się przedmiotem działania konserwatorskiego. Tę grupę można określić jako cechy zabudowy. Są to cechy obiektów stanowiących konieczne „tło” i wypełnienie tkanki miejskiej, często o ograniczonych indywidualnych wartościach architektonicznych, jednak istotne w postrzeganiu miasta jako całości.

Analityczny model opisujący miasto historyczne w postaci grup składowych będzie zatem obejmował cztery zbiory: dzieła architektury, cechy zabudowy, urbanistykę i elementy niematerialne. Taka skala podziału składowych miasta pozwala na identyfikację i odpowiednie przypisanie elementów wyszczególnionych w opisie wartości miasta. Jednak tego rodzaju model jest zbyt ogólny dla skali działań konserwatorskich. Konieczne staje się więc wydzielenie w nim podgrup. Należy przy tym dodać, że o ile podział na grupy ma charakter uniwersalny, to podział na podgrupy taki już nie jest. Określenie podgrup

distinguishing the group of intangible components is fully justified.²¹

Assuming the dominance of architectural and urban planning values and components, one needs to take account of the fact that architectural elements are usually more numerous and more diverse than urban planning components. It is therefore legitimate to distinguish two groups of architectural components. It results from significant differences in assessing their value.

The first group consists of architectural elements of individual value, that is objects which represent separate works with recognised and validated value. From the formal, monument conservation officer's point of view, these objects are the subject of individual protection (they should be covered with individual protection in the Polish monument protection system through a separate entry in the register of immovable monuments). The leading edge of this group is formed by iconic objects, constituting

powinno uwzględniać specyfikę konkretnego zespołu miejskiego, czyli w różnych miastach podgrupy mogą być inne.

W grupie dzieł architektonicznych zasadne jest wydzielenie podgrup odpowiadających podstawowym podziałom grup typologicznych – na przykład obiekty mieszkalne, publiczne, sakralne, obronne, przemysłowe. Podział ten okazuje się użyteczny zarówno z punktu widzenia wartościowania obiektów, jak i dla polityki konserwatorskiej. W grupie cech zabudowy powinny być określone cechy charakterystyczne dla zabudowy danego miasta, takie jak forma architektoniczna, detal architektoniczny, materiały budowlane, kolorystyka, wielkość budynków, ich sytuowanie, kształt dachów. W grupie składowych urbanistycznych może być charakterystyczna siatka ulic i placów, siatka działek, gabaryty i układ bloków zabudowy, odrębność historycznych zespołów osadniczych, tereny zielone, urbanistyczne osie widokowe i inne komponenty krajobrazu miejskiego, choćby charakterystyczne widoki na zabytki czy panorama. Grupę składowych niematerialnych tworzą różnorodne znaczenia przypisane poszczególnym obiektom i miastu jako całości. Obiekty, grupy obiektów, a nawet całe miasto mogą być skojarzone na przykład z ważnymi osobami lub wydarzeniami. Niematerialnymi elementami są też funkcje użytkowe, zwyczaje, produkty, dźwięki, widoki²².

Tak skonstruowany model analityczny – siatka składowych miasta historycznego, istotnych z punktu widzenia wartości i działań konserwatorskich – powinien być wypełniony elementami i cechami konkretnego miasta. W ramach poszczególnych podgrup trzeba zatem zidentyfikować elementy/cechy wybrane na podstawie analizy miasta. Praca ta wymaga dogłębnej znajomości miasta w wyszczególnionych aspektach – w praktyce powinna to być praca zespołu, który ma konsultować się z wybranymi interesariuszami (przykładowo ze służbą konserwatorską).

Efektom analiz jest określenie zbiorów elementów miasta historycznego, które reprezentują poszczególne wartości. Wyizolowanie poszczególnych składowych pozwala też ocenić ich samodzielną wartość, gdyż można je porównać w ramach właściwego zbioru, na podstawie przyjętych kryteriów. Wyodrębnianie składowych pozwala zatem zweryfikować

symbols and main attractions of the cities. This group can be defined as works of architecture. Usually, the representation of this group decides on the outstanding universal value of the site, due to a trans-regional nature of the values. The second group consists of complexes of objects which form the urban tissue and endow it with a certain character. Historical cities usually boasted their local architectural and construction traditions. Such trends bestowed them with specific features which dominate in the entire built-up areas. It can be an architectural form, architectural detailing, construction materials, colours, size of buildings, their location, shape of roofs, etc. These elements have changed over time, but usually they can be recognised and defined. In such case, they endow cities with identity that can become their value. Therefore, identification and preservation of characteristic features of buildings becomes a subject of monument conservation activities. This group may be defined as features of built-up areas. These are the features of objects which constitute a necessary “background” and filling of the urban tissue, often with limited individual architectural values, however significant for the perception of the city as a whole.

An analytical model which describes the historical city in the form of groups of components will therefore include four sets: works of architecture, features of built-up areas, urban planning, and intangible elements. Such a scale of division of city components allows an identification and proper allocation of elements distinguished in the description of the city values. However, a model of this type is too general for the scale of monument conservation activities. In this context, it is necessary to distinguish sub-groups within the model. It should be added that the division into groups is of a universal character, but the division into sub-groups is not. Identification of sub-groups should take into account the specificity of a given urban complex, thus the sub-groups may be distinct in different cities.

Within the group of works of architecture it is legitimate to distinguish sub-groups which correspond to basic divisions into typological groups – e.g. residential, public, ecclesiastical, defensive, or industrial facilities. This division turns out to be useful both from the perspective of value assessment of objects and the conservation policy. The group comprising

i zobiektywizować tę wartość. Innymi słowy, każda zidentyfikowana w analitycznym modelu składowa miasta może zostać oceniona w zależności od przyjętej skali i kryteriów. W systemie Światowego Dziedzictwa z zasady skala analizy powinna przekraczać granice krajowe²³.

W przypadku większości miast historycznych o dużej wartości ich zasadnicze składowe zostały już wszechstronnie zbadane i opisane. Na podstawie tych materiałów można zatem określić treść wskazanych grup i podgrup składowych. Co ważne, struktura modelu stworzona z grup oraz podgrup wymusza niejako ich wypełnienie i opisanie. Uporządkowanie w ten sposób składowych tworzących miasto pozwala spojrzeć na nie w sposób analityczny, jako na logiczną strukturę. W poszczególnych miastach nie wszystkie elementy będą znaczące, nie wszystkim można przypisać istotną wartość. Mniej ważne składowe zostaną

features of built-up areas should identify features characteristic for the development of a given city, such as the architectural form, architectural detailing, construction materials, colours, size of buildings, their location, shape of roofs. The group of urban planning components may comprise – as characteristic elements – the network of streets and squares, grid of plots, dimensions and layout of built-up blocks, separateness of historical settlement complexes, green areas, view axes of urban planning and other components of urban landscape, like views of monuments or a panorama. The group of intangible components comprises diverse meanings allocated to particular objects and the city as a whole. Objects, groups of objects, or even the entire city can be associated, for example, with important persons or events. Intangible elements also include utility functions, customs, products, sounds, and views.²²

An analytical model thus created – a grid of components of the historical city, which are significant from the point of view of values and monument conservation activities – should be filled with elements

5. Urbanistyka – Krakowski Kazimierz. Fot. A. Siwek

5. Urban planning – Kazimierz in Krakow. Photo by A. Siwek

odnotowane w sposób sumaryczny w kategorii „cechy zabudowy”. To celowe uogólnienie i pozytyw wynikający ze stosowania modelu analitycznego.

Określanie składowych historycznego miasta jest również ważne z konserwatorskiego punktu widzenia. Działania konserwatorskie nie są bowiem realizowane w skali miasta, ale dotyczą konkretnych elementów²⁴. Jednak każda indywidualna decyzja konserwatorska powinna być też weryfikowana w skali zespołu, w kontekście właściwej składowej wartości. Konserwator zabytków musi zatem te elementy zidentyfikować, przede wszystkim na bazie ich wartości. Uporządkowane określenie składowych tworzących miasto, połączone z określeniem ich wartości w jego strukturze, stanowi więc podstawę działania służb konserwatorskich. Składowe miasta, które mają znaczenie dla jego wartości, powinny być przedmiotem działań i stanowić zadania w konserwatorskim programie ochrony miasta. Dlatego wypełniając model, należy sprawdzić formy ochrony poszczególnych składowych – pozwoli to stwierdzić, czy są one odpowiednio chronione. Stosownie do tej struktury należy kształtować elementy programu ochrony: wnioski co do form ochrony, określanie zagrożeń, monitoring, finansowanie, użytkowanie etc.

Powiązanie grupy i podgrupy składowych miasta historycznego, odpowiadających im elementów (materialnych i niematerialnych) oraz opisów zawartych w określeniu wartości miasta (WUW) powinno tworzyć spójną strukturę. Miasto historyczne jest sprowadzone do zbiorów elementów, które można zidentyfikować i przy których można działać. To podział na poziomie operacyjnym, pozwalającym planować konkretne działania, przede wszystkim ochronne i konserwatorskie. Co istotne, w jednej strukturze łączy się elementy, które należą do zupełnie innych porządków – dosyć abstrakcyjne opisy z dokumentacji Światowego Dziedzictwa dotyczące wartości są połączone z podziałami na grupy typologiczne i konkretnymi elementami (lub zbiorami) tworzącymi miasto.

Taka struktura powinna stanowić podstawę planu działań konserwatorskich i wielu innych czynności podejmowanych w miastach historycznych. Powinna być również podstawą Planu Zarządzania, który należałoby sporządzić dla każdego dobra Światowego Dziedzictwa²⁵. Odpowiednia analiza została więc też opracowana w pierwszym etapie tworzenia Planu

and features of a given city. Therefore, elements/features selected on the basis of a city analysis should be identified within sub-groups. Such work requires an in-depth knowledge of the city concerning the specified aspects – in practice, it should be the work of a team that is supposed to consult selected stakeholders (for example, monument conservation services).

The effect of analyses is to define sets of elements of the historical city which represent particular values. Isolating particular components also allows assessing their independent value, as they can be compared within a proper set on the basis of adopted criteria. Distinguishing the components allows therefore to verify and objectivise this value. In other words, each component of the city identified within the analytical model can be assessed depending on the adopted scale and criteria. The scale of analysis within the World Heritage system should – out of principle – surpass the national boundaries.²³

In the case of the majority of historical cities with a high value, their basic components have already been comprehensively studied and described. Based on these materials, it is therefore possible to determine contents of the indicated groups and sub-groups of components. What is important, the structure of the model made of groups and sub-groups implies that they should be determined and described. Arranging the components forming the city in such a manner allows taking an analytical look at the city as a logical structure. Not all elements will be important in particular cities, and not all of them can have a substantial value attributed. Less significant components will be noted down in the form of a summary within the “features of built-up areas” category. This is a purposeful generalisation and a positive aspect of applying the analytical model.

Defining the components of the historical city is equally important from the conservation perspective because monument conservation activities are not executed on the urban scale but concern specific elements.²⁴ However, each individual decision of a monument conservation officer should be verified on the complex scale as well, in the context of an appropriate component value. The monument conservation officer must therefore identify these elements, above all based on their values. In this sense, the arranged identification of components forming the city,

Zarządzania dla historycznego centrum Krakowa wpisanego na Listę UNESCO. Prezentacja opracowanej struktury pozwoli zilustrować omawiany model.

II. Model wartości i składowych historycznego zespołu Krakowa

Przedstawienie szczegółów dotyczących opracowania analitycznego modelu wartości i składowych zespołu w Krakowie wpisanego na Listę UNESCO trzeba poprzedzić krótkim wyjaśnieniem. Dotyczy ono specyficznej sytuacji, w jakiej znajduje się Kraków na tle przeobrażeń zachodzących w systemie Światowego Dziedzictwa²⁶.

Wpisywanie dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa rozpoczęto w 1978 roku. Początkowo dokumentacje wniosków były skromne i miały charakter opisowy. Zawierały podstawowe informacje adresowe i historyczne, ogólnikowo określały wartości dobra; zawierały niewielki materiał ilustracyjny i pojedyncze mapki. Taki był wtedy standard analizy oraz dokumentacji. W miarę upływu lat ruch Światowego Dziedzictwa znacznie rozwinął metodologię analizy i prezentacji dóbr. Dokumentacje stały się obszerniejsze, zawierały więcej informacji; analizy obejmowały coraz więcej parametrów. Powrócono również do pierwszych nominacji, uzupełniając przede wszystkim dane dotyczące ich wartości – wprowadzono tzw. retrospektywne orzeczenie wyjątkowej uniwersalnej wartości.

Historyczne centrum Krakowa zostało wpisane w pierwszej grupie dóbr i dokumentacja nominacyjna dużego zespołu (Stare Miasto, Wawel, Kazimierz) mieściła się zaledwie na kilku stronach²⁷. Dlatego w 2016 roku Komitet Światowego Dziedzictwa przyjął zaproponowane przez Polskę Retrospektywne Orzeczenie WUW dla Krakowa, które stało się oficjalnym określeniem wartości całego zespołu²⁸. Ten standardowo niewielki dokument powtarzał przede wszystkim informacje z dokumentacji nominacyjnej, gdyż zachowano system tradycyjnego opisu²⁹. Zgodnie z założeniami przyjętymi w tworzeniu retrospektywnych orzeczeń w dokumencie powtórzono kryterium IV, które jako jedyne zastosowano do uzasadnienia wartości Krakowa. Natomiast tekst orzeczenia został utworzony z różnych informacji, łączących charakterystykę i określenie wartości miasta.

combined with defining their values within its structure, constitutes the basis of operation of monument conservation services. Components of the city that are significant for its values should be a subject of activities and tasks within the conservation programme of protecting the city. Thus, while filling the model, the forms of protection of particular components should be verified – it will allow determining whether they are protected in an appropriate way. Elements of the protection programme should be shaped in line with that structure: applications regarding the forms of protection, defining risks, monitoring, financing, use, etc.

Combining groups and sub-groups of components of the historical city, corresponding elements (both tangible and intangible) and descriptions included in assessing the value of the city (OUV) should form a coherent structure. The historical city is reduced to sets of elements which can be identified and used within activity. This is a division on the operating level allowing to plan particular actions, mainly in the field of protection and conservation. What is important, a single structure combines elements that belong to completely different orders – quite abstract descriptions of the World Heritage documentation concerning the values are combined with divisions into typological groups and specific elements (or sets) forming a real city.

Such a structure should form the basis for the plan of conservation actions and plenty other activities undertaken in historical cities. It should also form the basis for the Management Plan which should be elaborated for each World Heritage property.²⁵ Thus, an appropriate analysis has been carried out as well in the first stage of development of the Management Plan for the historical centre of Krakow entered in the UNESCO List. Presentation of the developed structure will allow to illustrate the described model.

II. The model of values and components of the historical complex of Krakow

Presentation of details concerning the analytical study of the model of values and components of Krakow's complex entered in the UNESCO List should be preceded by a short explanation.

Składowe opisu wartości miasta historycznego wskazane w Orzeczeniu WUW Components of the description of the historical city values indicated in the Statement of OUV	Składowe miasta historycznego Components of the historical city		
	Grupy Groups	Podgrupy Sub-groups	Obiekty/cechy Properties/features
...	...	...	...

Tabela 1. Analityczny model wartości i składowych historycznego zespołu miejskiego

Table 1. Analytical model of values and components of the historical urban complex

Tych danych jest jednak niewiele i mają one z konieczności ogólny charakter, gdyż zaledwie dwustronicowy tekst przedstawia opis wartości, wskazuje kryterium uznania oraz potwierdzenie autentyzmu i integralności zespołu. Na podstawie tych informacji trudno więc przejść do sformułowania zaleceń dotyczących ochrony i zarządzania omawianym zespołem.

Punktem wyjścia do ochrony i zarządzania zespołem UNESCO w Krakowie powinno być powiązanie formalnie ustalonej wartości zespołu z materialnymi i niematerialnymi elementami, które są nośnikami tej wartości. Wszelkie działania związane z ochroną i zarządzaniem zespołem UNESCO powinny uwzględniać wspomniane elementy. Dlatego punktem wyjścia dla tych działań (również dla Planu Zarządzania) jest wypełnienie analitycznego modelu, łączącego wartość historycznego Krakowa z jego składowymi.

Wypełnienie modelu analitycznego oparte zostało na dwóch założeniach: określenie wartości wynika z Retrospektywnego Orzeczenia WUW i obowiązuje podział składowych miasta na cztery podstawowe grupy (obiekty, cechy zabudowy, urbanistyka, elementy niematerialne). Pierwszym działaniem była zatem analiza orzeczenia o wartościach, służąca identyfikacji elementów współtworzących wartość Krakowa. Są to zapisy, które wskazują konkretne obiekty, grupy obiektów, cechy lub zjawiska. Elementy te zostały przypisane do poszczególnych grup składowych miasta. Na tej podstawie określono podgrupy, dla każdej z czterech grup. Na takim poziomie analizy specyfika krakowskiego zespołu jest w pełni uwzględniana. To działanie opiera się jeszcze przede wszystkim na informacjach zawartych w dokumentacji dobra (dokumentacja zawiera na przykład sformułowania pozwalające jednoznacznie określić typologię obiektów, które powinny stanowić podgrupy w grupie „obiekty”). Ostatnie zadanie

It concerns a specific situation of Krakow against the background of transformations taking place in the World Heritage system.²⁶

Entering of properties in the World Heritage List began in 1978. At first, documentation of applications was humble and descriptive. It contained basic address and historical information, vaguely described site values, and included modest illustrative materials and single maps. At that time, this was the standard of analysis and documentation. Over time, the World Heritage movement has considerably developed the methodology of analysing and presenting sites. Documentation began to be more extensive, contained more information, and analyses covered more and more parameters. There was also a return to the first nominations for , most of all, supplementing data concerning their values – the so-called Retrospective Statement of Outstanding Universal Value was introduced.

The historical centre of Krakow was entered along with the first group of sites, so the nomination dossier of the large complex (Old Town, Wawel Castle, Kazimierz district) comprised only several pages.²⁷ Therefore, in 2016 the World Heritage Committee adopted the Retrospective Statement of OUV proposed by Poland for Krakow, which became an official assessment of the value of this complex.²⁸ This typically compact document mainly repeated information from nomination dossier since the system of traditional description was maintained.²⁹ In line with the assumptions adopted while creating the Retrospective Statements of OUV, the document repeats criterion IV, which was the only one to be used in order to justify the value of Krakow. In turn, the text of the statement was compiled of various pieces of information combining the characteristics and definition of the city value. However, these data are scarce and, out of necessity, general in their character

(ostatnia kolumna tabeli) stanowi określenie konkretnych elementów/cech będących nośnikami wartości. Na tym poziomie każdej podgrupie są przypisane rzeczywiste obiekty/cechy zespołu w Krakowie. Jest to już poziom operacyjny, na którym mogą być realizowane działania związane z ochroną i zarządzaniem. Elementy wyszczególniane w ostatniej kolumnie tylko w niewielkim zakresie mogą być zidentyfikowane na podstawie dokumentacji UNESCO. Są określane na bazie znajomości zespołu i konsultacji z interesariuszami (w największym zakresie ze służbami konserwatorskimi)³⁰.

Podstawą tworzenia analitycznego modelu składowych miasta jest więc orzeczenie o jego wartości. Dzięki analizie tego dokumentu wyłoniono składowe, które pozwoliły określić odpowiednie podgrupy i wypełnić je konkretnymi elementami. Podczas identyfikacji składowych obszar wpisany na Listę UNESCO był traktowany jako całość, gdyż wydzielenie poszczególnych grup i podgrup pozwoliło na uwzględnienie specyfiki jego obszarów składowych.

Informacje zebrane na podstawie orzeczenia UNESCO pozwoliły na zbudowanie szkieletu modelu, który pokazał, że poszczególne podgrupy są niekompletne i trzeba je uzupełnić. Dlatego wykonano kolejne rundy gromadzenia informacji – analizowano materiały dotyczące Krakowa, konsultowano się z interesariuszami i dokonano weryfikacji w terenie. Działania te pozwoliły uzupełnić ostatnią kolumnę składowych, stanowiących materiał, wokół którego należy budować program ochrony i zarządzania zespołem.

Wypełniony analityczny model składowych Krakowa ma ściśle określoną formę. Pierwszą grupę składowych miasta tworzą obiekty architektoniczne o indywidualnej wartości. W grupie tej ustalenie podgrup typologicznych jest relatywnie proste. W dokumentacji nominacyjnej zostały bowiem wskazane najważniejsze obiekty i ich typy. Na tej podstawie zostały wydzielone cztery podgrupy (zbiory obiektów) – obiekty mieszkalne, sakralne, użyteczności publicznej i fortyfikacje. Dodatkowo wyróżniono zabytki archeologiczne oraz królewską rezydencję na Wawelu. Zabytki archeologiczne w polskim systemie ochrony stanowią odrębną grupę zabytków (odnosi się do nich odrębna księga rejestru zabytków i własna metodologia ochrony), dlatego ich

since a merely two-page text presents the description of the value, indicates the criterion of the inscription, and confirms the authenticity and integrity of the complex. Based on this information, it is therefore hard to proceed towards formulating recommendations concerning the protection and management of this complex.

The point of departure towards the protection and management of the UNESCO complex in Krakow should be a formal linking of the determined value of the complex with tangible and intangible elements that act as bearers of this value. All activities related to the protection and management of the UNESCO complex should include the abovementioned elements. Therefore, the point of departure for these actions (also for the Management Plan) is the filling of the analytical model that combines the value of historic Krakow with its components.

The filling of the analytical model has been based on two assumptions: determination of the value results from the Retrospective Statement of OUV and there is an applicable division of the components of the city into four basic groups (objects, features of built-up areas, urban planning, intangible elements). In this context, the first activity included an analysis of the statement of values, serving for identification of elements which co-create the value of Krakow. These are the records that indicate particular objects, groups of objects, features or phenomena. The elements have been attributed to the particular groups of city components. On that basis, sub-groups were defined for each of the four groups. The specificity of the Krakow complex is fully taken into account on that level of analysis. Moreover, this action is based mainly on information included in the dossier of the site (the dossier contains, for example, expressions which allow unequivocal identification of the typology of objects that should constitute sub-groups in the “objects” group). The last task (the last column of the table) consists in defining specific elements/features which act as bearers of the values. At this level, actual objects/features of the Krakow complex are attributed to each sub-group. This is already an operating level, at which actions related to the protection and management can be executed. Elements specified in the last column can be identified based on the UNESCO documentation only to a limited

samodzielne ujęcie jest w pełni uzasadnione. Tym bardziej, że w Krakowie tego rodzaju zabytki stanowią ważny segment dziedzictwa. Natomiast zabudowa na Wzgórzu Wawelskim tworzy zespół obiektów o bardzo zróżnicowanym charakterze pod względem skali, funkcji i wartości, jednak są one postrzegane jako pewna całość – rezydencja królewska³¹ i zostały odrębnie wyróżnione w dokumentacji nominacyjnej. Takie podejście uzasadnia traktowanie zespołu zabudowy na Wawelu jako odrębnej podgrupy.

W każdej podgrupie można wskazać kluczowe obiekty, które wyróżniają się formą, skalą, lokalizacją. Ich wartość historyczna, artystyczna czy symboliczna wyróżnia je na tle innych obiektów. Te elementy, jako powszechnie rozpoznawane, nabierają znaczeń symbolicznych i uznaje się je za cenniejsze. Są to takie obiekty, jak Barbakan (fortyfikacje), Sukiennice (obiekty użyteczności publicznej), kościół Mariacki (obiekty sakralne) czy wawelskie rezerwaty archeologiczne (zabytki archeologiczne). Najcenniejsze obiekty o wartości ikonicznej dla Krakowa zostały zresztą wymienione w dokumentacji nominacyjnej. Te wymienione z nazwy budowle są umieszczane w ostatniej kolumnie tabeli, która zawiera już konkretne obiekty tworzące wartość miasta w ramach kolejnych grup i podgrup składowych.

Jednak z punktu widzenia wartości całego obszaru miejskiego (a w takiej skali został wpisany Kraków) obiekty ikoniczne są jedynie elementem większych grup budowli. I to przede wszystkim te grupy, postrzegane całościowo, współtworzą wartość krakowskiego obszaru. Dobry przykład stanowią tutaj krakowskie kamienice, czyli najliczniejsza składowa zabudowy analizowanego obszaru. Dowodem rozwoju Krakowa jako ważnego ośrodka miejskiego są właśnie liczne kamienice, które powstawały od średniowiecza do czasu międzywojennego modernizmu, od formy kamienicy mieszczącej do kamienicy czynszowej. Ta zabudowa – podobna z funkcjonalnego punktu widzenia – różni się znacznie, szczególnie w zewnętrznym i wewnętrznym wystroju. Różnorodność form odróżnia nie tylko poszczególne epoki, ale i obiekty zbudowane w podobnym czasie. Ważna jest zatem nie tylko reprezentacja jak największej liczby okresów stylistycznych, lecz i możliwie najszersza prezentacja ich różnych form. Indywidualizację form kamienic powiększyły dodatkowo liczne

extent. They are identified based on the familiarity with the complex and consultations with stakeholders (to the greatest degree with monument conservation services).³⁰

The basis for creating the analytical model of components of the city is therefore the decision on its value. Owing to the analysis of this document, components which allowed defining particular sub-groups and filling them with specific elements were selected. During the identification of the components, the area entered in the UNESCO List was treated as a whole since the separation of particular groups and sub-groups allowed to take into account the specificity of its component areas.

Information gathered on the basis of the UNESCO statement allowed building a frame of the model, which showed that particular sub-groups were incomplete and required supplementation. Therefore, subsequent rounds of collecting information were performed – materials concerning Krakow were analysed, consultations with stakeholders were carried out and field verifications were conducted. These activities allowed completing the last column of components that represented a material around which the programme of protection and management of the complex should be built.

The completed analytical model of Krakow's components has a strictly defined form. The first group of components of the city is formed by architectural objects with an individual value. Determination of typological sub-groups is relatively easy in this group. It is owing to the fact that the most important objects and their types have been indicated in the nomination dossier. On that basis, four sub-groups (sets of objects) were separated – residential, ecclesiastical, public utility properties and fortifications. Additionally, archaeological finds and the royal residence in Wawel were distinguished. Archaeological finds in the Polish system of protection constitute a separate group of monuments (a separate book of the register of monuments and own protection methodology refer to them), therefore their separate recognition is fully legitimate. It is all the more, since such monuments constitute an important segment of Krakow's heritage. The buildings on the Wawel Hill form a complex of facilities of highly diverse character when it comes to scale, function and values, but

przekształcenia, którym poddawano większość tej zabudowy. W efekcie na obszarze miasta lokacyjnego zdecydowaną większość kamienic (90%) uznaje się za tak wartościową, że jest chroniona indywidualnymi wpisami do rejestru zabytków.

W Krakowie analiza zasobu zabytków i wynikająca z niej ochrona konserwatorska są prowadzone od wczesnych lat XIX wieku. Wartość poszczególnych zabytków została w wysokim stopniu rozpoznana, a wiele cennych obiektów wpisano do rejestru zabytków. Zbiór obiektów wpisanych do rejestru na obszarze UNESCO powinien być tożsamy ze zbiorem obiektów, które należałoby wskazać jako najpełniej reprezentujące wartości zabytkowe tego terenu³². Kamienice wpisane do rejestru stanowią zatem istotny zbiór obiektów mieszkalnych współtworzących wartość omawianego zespołu. Należy też dodać, że podgrupę obiektów mieszkalnych tworzą również inne budynki o tej funkcji – na przykład pałace miejskie – i one również podlegają wskazanej zasadzie.

W podobny sposób traktuje się wszystkie wymienione podgrupy zabudowy. Jeżeli więc należące do nich obiekty są chronione indywidualnymi wpisami do rejestru zabytków, należy uznać, że takie obiekty współtworzą wartość krakowskiego zespołu. Zasady tej nie podważa ich duża liczba.

A zatem pierwszą grupę elementów tworzących wartość WUW obszaru UNESCO stanowi zbiór obiektów, które mają indywidualną charakterystykę wartości i wymagają jednostkowej ochrony konserwatorskiej. Wpis do rejestru zabytków jest ustawową formą ochrony, zapewniającą służbom konserwatorskim szerokie możliwości kontroli stanu technicznego zabytku i jego wszelkich przekształceń.

Drugą grupę stanowią cechy zabudowy reprezentowane przez zbiory obiektów – postrzegane w skali architektonicznej – które dokumentują i ilustrują procesy, okresy, style lub grupy typologiczne istotne dla wartości dobra. Do tych składowych miasta odnoszą się uogólniające stwierdzenia w uzasadnieniu wartości WUW Krakowa. Są to stwierdzenia typu: „nagromadzenie zabytków z różnych epok, zachowanych w oryginalnej postaci, z autentycznym wyposażeniem, które łączą się w jednolity zespół miejski”, „historyczne centrum miasta w unikatowy sposób ilustruje nieprzerwany proces rozwoju od średniowiecza do dzisiaj”, „bogaty detal

they are perceived as a certain entirety – the royal residence³¹ and they have been separately highlighted in the nomination dossier. Such an approach justifies the treatment of the complex of buildings on Wawel as a separate sub-group.

Key objects with the special form, scale, and location can be indicated in each sub-group. Their historical, artistic, or symbolic value makes them exceptional against other properties. These objects, widely recognised, adopt symbolic meanings and therefore are judged as more valuable. They include Barbakan (fortifications), Sukiennice (public utility buildings), St. Mary's Basilica (ecclesiastical properties) or Wawel's archaeological reserves (archaeological finds). After all, the most valuable objects with an iconic value for Krakow have been listed in the nomination dossier. These buildings, listed by names, are placed in the last column of the table which already includes specific objects forming the value of the city within subsequent groups and sub-groups of components.

However, from the perspective of the value of the entire urban area (and Krakow has been entered in this scale), the iconic objects only represent elements of larger groups of buildings. It is, above all, these groups, perceived as wholes, that co-create the value of Krakow's area in question. Krakow tenement houses, i.e. the most frequent component of buildings in the analysed area, make a good example here. After all, it is the numerous tenement houses – erected from the Middle Ages to the interwar modernism, from the bourgeois houses to tenement houses – that act as a proof of development of Krakow as an important urban centre. These buildings – similar from the functional point of view – considerably differ from one another, in particular in terms of external and internal décor. Diversity of forms not only distinguishes particular epochs, but also facilities built at similar points in time. Therefore, not only the representation of as many stylistic periods as possible is important, but also the widest possible presentation of their different forms. Individualisation of the forms of tenement houses was additionally increased by numerous transformations which included most of these buildings. In consequence, within the chartered city the majority of tenement houses (90%) are recognised as valuable enough to be protected by individual entries to the register of monuments.

Składowe opisu wartości miasta historycznego wskazane w Orzeczeniu WUW Components of the description of the historical city values indicated in the Statement of OUV	Składowe miasta historycznego Components of the historical city		
	Grupy Groups	Podgrupy Sub-groups	Obiekty/cechy Properties/features
<ul style="list-style-type: none"> - liczne świątynie i klasztory - numerous churches and monasteries - kamienice mieszczańskie, pałace miejskie - bourgeois houses, urban palaces - monumentalne budowle użyteczności publicznej - monumental public utility buildings - relikty średniowiecznych murów obronnych - relics of medieval defensive walls 	Dzieła architektury Works of architecture	<ul style="list-style-type: none"> Obiekty sakralne Ecclesiastical properties Obiekty mieszkalne, obiekty użyteczności publicznej Residential properties, public utility properties Fortyfikacje Fortifications Zabytki archeologiczne Archaeological finds Rezydencja królewska na Wawelu Wawel royal residence 	<ul style="list-style-type: none"> Kościóły i klasztory – zgodnie z listą obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych Churches and monasteries – in line with the list of objects entered in the register of immovable monuments Zabudowa miejska – ujęta w rejestrze zabytków nieruchomych Urban development – entered in the register of immovable monuments Barbakan, zachowane mury miejskie Krakowa i Kazimierza Barbakan, preserved city walls of Krakow and Kazimierz district Zabytki archeologiczne – objęte ochroną rezerwatową i odnotowane w AZP Archaeological finds – covered by reserve protection and registered in the Archaeological Picture of Poland Zespół zabudowy Wzgórza Wawelskiego Complex of buildings on the Wawel Hill

Tabela 2. Analityczny model wartości i składowych historycznego zespołu miejskiego. Dzieła architektury

Table 2. Analytical model of values and components of the historical urban complex. Works of architecture

architektoniczny (w kontekście budowli i wnętr architektoniczno-krajobrazowych)³³.

Tego rodzaju zapisy nie wskazują konkretnych obiektów czy obszarów. W ogólny sposób odwołują się natomiast do pewnych cech lub zjawisk, które można przypisać charakteryzowanemu miastu. Trzeba je zatem zilustrować materialnymi składowymi miasta, które będą przedmiotem ochrony. Temu zadaniu służą podgrupy identyfikowane w ramach przyjętego modelu.

Przede wszystkim trzeba zilustrować różnorodność miasta, rozumianą jako zachowanie zabudowy reprezentującej różne okresy (od średniowiecza do

In Krakow, the analysis of the resources of monuments and the resulting conservatorial protection has been conducted since the early 19th century. The value of particular monuments has been largely recognised and plenty of valuable properties have been entered in the register of monuments. The set of objects entered in the register of monuments within the UNESCO area should be identical with the set of properties indicated as the ones which represent the historic values of this area to the fullest extent.³² Therefore, tenement houses entered in the register constitute a significant set of residential facilities contributing to the value of the discussed complex. We also need to add that a sub-group of residential facilities also comprises other buildings performing that function – e.g. urban palaces – and they also follow the indicated principle.

międzywojennego modernizmu), funkcje i wartości. Ten aspekt został ujęty w dwóch podgrupach nazwanych „wielofazowość zabudowy” oraz „wielofunkcyjność zabudowy”. W przypadku Krakowa różnorodność czasowa i funkcjonalna są już zilustrowane poprzez znaczną liczbę obiektów zaliczonych do grupy I, czyli chronionych indywidualnymi wpisami do rejestru zabytków. Taka sytuacja dotyczy głównie terenu miasta lokacyjnego. Natomiast inaczej jest w przypadku zabudowy – przede wszystkim kamienic czynszowych – na terenie Kazimierza. Te obiekty powstały w XIX i w początkach XX stulecia. Część z nich ma charakter realizacji schematycznych, stworzonych z myślą o użyteczności, bez ambicji architektonicznych, ale taki właśnie rodzaj zabudowy wypełnia dzielnicę Kazimierz i nadaje jej charakter. Co istotne, większość tych obiektów nie jest chroniona wpisami do rejestru, lecz stanowi składową wpisów obszarowych oraz ujęcie w ewidencji. W praktyce może to oznaczać większe ingerencje w substancję i formę takich obiektów. Dlatego uzasadnione jest wybranie reprezentacji tej zabudowy (wyznaczenie jako reprezentacji) i jej zachowanie – nawet przy braku znaczącej indywidualnej wartości.

Na obszarach zabudowy o mniejszej indywidualnej wartości – ale i na całym terenie objętym wpisem UNESCO – mogą mieć miejsce znaczące przebudowy historycznych obiektów albo nawet budowa nowych budynków. W takim przypadku ważne jest określenie cech charakterystycznych, tworzących tożsamość zespołu, które powinny być respektowane przez współczesne interwencje. Powinna też obowiązywać konserwatorska zasada dostosowania i harmonizowania współczesnych realizacji z historycznym otoczeniem. Działanie to wymaga jednak określenia parametrów charakteryzujących historyczną zabudowę – parametry tworzą podgrupę nazwaną „gabaryty zabudowy”. Są to takie elementy, jak wysokość i proporcje obiektów, kształt i orientacja dachów, dominujące układy przestrzenne, rozwiązania materiałowe czy artykulacja elewacji³⁴. Wspomniane parametry nie determinują konkretnych form architektonicznych, ale wyznaczają granice, w które powinny się one wpisać.

Uzasadnione jest również wydzielenie podgrup, które pozwolą na wyszczególnienie cech lub elementów zabudowy tworzących ich specyficzną tożsamość, rozpoznawalną w krakowskim zespole.

All abovementioned sub-groups of buildings are treated in a similar manner. Therefore, if objects belonging to these sub-groups are protected by separate entries to the register of monuments, one needs to conclude that such properties co-create the value of the Krakow complex. This principle is not undermined by their large number.

Thus, the first group of elements creating the OUV of the UNESCO area includes a set of properties which show the individual characteristics of values and require the separate conservatorial protection. An entry in the register of monuments is a statutory form of protection that provides monument conservation services with broad possibilities of controlling the technical condition of a monument and all its transformations.

The second group comprises features of buildings represented by sets of properties – perceived in the architectural scale – which document and illustrate processes, periods, styles, or typological groups of significance for the property value. Generalising statements in the justification of the OUV value of Krakow refer to these components of the city. These statements include: “accumulation of monuments from different epochs, preserved in an original form, with authentic fittings and fixtures, which are combined together in a uniform urban complex”, “the historical centre of the city uniquely illustrates the uninterrupted development process from the Middle Ages to our times”, “rich architectural detailing (in the context of buildings and architectural and landscape interiors)”³⁵.

Such records do not indicate particular objects or areas. They refer in a general manner to certain features or phenomena that can be attributed to the characterised city. Therefore, they need to be illustrated by material components of the city which will be subject to protection. This task is fulfilled by sub-groups identified within the adopted model.

First of all, the diversity of the city understood as preservation of buildings representing different epochs (from the Middle Ages to the interwar modernism), as well as functions and values need to be illustrated. This aspect has been captured in two sub-groups titled “multiple phases of built-up areas” and “multifunctionality of built-up areas”. When it comes to Krakow, diversity in terms of time and

Są to podgrupy nazwane „detal architektoniczny” i „wystrój wewnętrzny”. Pierwsza podgrupa ujmuje charakterystyczny detal architektoniczny czy – bardziej całościowo – charakterystyczny wystrój elewacji. Gdy detale i elewacje stanowią część chronionych indywidualnie obiektów, są również objęte ochroną. Jednak w obiektach o mniejszej wartości ochronie mogą podlegać tylko elementy wystroju zewnętrznego. Skrajnym przykładem takiej sytuacji jest tzw. fasadyzm, który polega na pozostawieniu historycznej fasady i dobudowaniu za nią nowego obiektu³⁵. Innym przykładem działań wykorzystujących składowe z tej grupy jest tworzenie współczesnych form zabudowy, które stosują charakterystyczny dla danego obszaru detal architektoniczny. Zwykle jest on w uproszczonych, współczesnych formach – na przykład w określonych kształtach dachów, wysunięciu okapów, przyporach, przedprożach. Uwagi te dotyczą również drugiej podgrupy, czyli „wystroju wewnętrznego” – są to klatki schodowe, wnętrza mieszkalne, charakterystyczne instalacje itd., a w szczególności indywidualne wystroje obiektów sakralnych lub obiektów publicznych (najcenniejsze są chronione indywidualnymi wpisami do rejestru). Jednak w przypadku obiektów nieobjętych wpisem do rejestru zabytków możliwości nadzoru i egzekwowania oczekiwanych rozwiązań są ograniczone.

Trzecią grupę stanowią składowe tworzące „układ przestrzenny i jego charakterystyczne cechy”. Skala urbanistyczna jest znacznie trudniejsza do opisanie w postaci składowych i parametrów niż skala architektoniczna. Dlatego mniej jednoznaczne okazuje się określenie podgrup, na które można podzielić składowe przestrzeni. Z tego właśnie powodu musi być ich więcej niż w grupach dotyczących skali architektonicznej – w podgrupach opisujących skalę przestrzenną można ująć mniej elementów. Mając na uwadze specyfikę zespołu krakowskiego, zasadne jest wydzielenie następujących podgrup: „historyczne zespoły osadnicze – czytelność obszarów i granic”, „siatka ulic i placów – przestrzeń publiczną”, „siatka działek katastralnych”, „układ bloków zabudowy”, „tereny zielone – parki i ogrody” oraz komponenty krajobrazowe, wśród których wyróżniamy „osie i ciągi widokowe”, „charakterystyczne widoki na zabytki” oraz „panoramy”³⁶.

function has already been illustrated through a considerable number of properties classified to group I, i.e. protected by separate entries in the register of monuments. Such a situation mainly concerns the chartered city area. However, the situation is different as regards built-up areas – mainly considering tenement houses – in the Kazimierz district. These buildings were erected in the 19th century and in the early 20th century. Some of them are schematic realisations, created with a view to utility, without architectural ambitions, but this type of buildings fills the Kazimierz district and endows it with a certain atmosphere. What is important, the majority of these objects are not protected through an entry in the register but constitute components of area-related entries and are recognised in records. In practice, this status can mean more interference in the substance and form of such properties. Therefore, it is justified to select the representation of such buildings and their preservation, even in the case of lack of significant individual value (designation as the representation).

In built-up areas with lower individual value – and in the entire area covered by entry in the UNESCO list – significant transformations of historical properties or even construction of new buildings may take place. In such case, it is important to define characteristic features forming the identity of the complex, which should be respected by present-day interferences. The monument conservation principle of adaptation and harmonisation of present-day realisations with the historical surroundings should also apply. However, this action requires a definition of parameters which characterise the historical development – parameters form the sub-group titled “dimensions of buildings”. These include such elements as height and proportions of buildings, shape and orientation of roofs, dominating spatial arrangements, material solutions, or façade accentuation.³⁴ The abovementioned parameters do not determine specific architectural forms, but set the limits within which they should be inscribed.

It is also justified to separate sub-groups that will allow specification of features or elements of buildings which form their specific identity recognisable in the Krakow complex. These sub-groups are titled “architectural detailing” and “internal décor”.

Składowe opisu wartości miasta historycznego wskazane w Orzeczeniu WUW Components of the description of the historical city values indicated in the Statement of OUV	Składowe miasta historycznego Components of the historical city		
	Grupy Groups	Podgrupy Sub-groups	Obiekty/cechy Properties/features
<p>– nagromadzenie zabytków z różnych epok – accumulation of monuments from different epochs</p> <p>– bogaty detal architektoniczny (w kontekście budowli i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych) – rich architectural detailing (in the context of buildings and landscape interiors)</p> <p>– ośrodek sztuki i rzemiosła – arts and craftsmanship centre</p> <p>– miejsce, gdzie spotykała się kultura i sztuka Zachodu oraz Wschodu – place where Western and Eastern culture and art met</p> <p>– elementy ukształtowane przez ludność wiary katolickiej i żydowskiej – elements shaped by people of Catholic and Jewish denominations</p> <p>wg kryterium IV: according to criterion IV:</p> <p>– wyjątkowa wartość krajobrazu miejskiego; wyjątkowa wartość poszczególnych zabytków – outstanding value of urban landscape; outstanding value of particular monuments</p> <p>Historyczne centrum miasta w unikatowy sposób ilustruje nieprzerwany proces rozwoju od średniowiecza. The historical city centre uniquely illustrates an uninterrupted development process from the Middle Ages.</p>	<p>Cechy zabudowy – charakteryzowane przez zabudowę ewidencyjną oraz mieszczącą się w granicach wpisów obszarowych do rejestru zabytków. Features of buildings entered in the records and located within the boundaries of area-related entries to the register of monuments.</p>	<p>Wielofazowa zabudowa zabytkowa Multi-phase historical development</p> <p>Wielofunkcyjność zabudowy Multifunctionality of built-up areas</p> <p>Gabaryt zabudowy Dimensions of buildings</p> <p>Wystrój elewacji Façade décor</p> <p>Wyposażenie – ruchomości Fixtures and fittings – movables</p>	<p>Zabudowa historyczna, która dokumentuje nawarstwianie się elementów z różnych epok, włączonych w lokacyjny schemat przestrzenny i podlegających ewolucji form w perspektywie czasu. Historical built-up areas which document the accumulation of elements from different epochs, forced into the spatial arrangement of the chartered city and subject to evolution of forms over time.</p> <p>Zabudowa historyczna, która ilustruje wielofunkcyjność miasta w kolejnych epokach historycznych. Ukazuje pełnię rozwoju miasta historycznego. Historical built-up areas which illustrate the multifunctionality of the city in subsequent historical epochs. They show the entire development of the historical city.</p> <p>Zabudowa historyczna – jej ukształtowana przez wieki wysokość i rozległość, charakterystyczna dla miejsca. Hierarchia proporcji i nasycenia miasta zabudową mieszkalną, reprezentacyjną i sakralną. Historical built-up areas – height and spaciousness of buildings shaped over centuries and distinctive for the place. A hierarchy of proportions and saturation of the city with residential, representational, and ecclesiastical buildings.</p> <p>Zabudowa historyczna, której wystrój to pochodna wielofazowości zabudowy decydującej o wyrazie wnętrz urbanistycznych i postrzeganych walorach zabytkowych. Historical development whose décor derives from the multiple phases of development which determines the expression of urban planning interiors and perceived historical values.</p> <p>Kategoria marginalna z perspektywy wartości układu urbanistycznego, istotna dla wartości historycznej. Wyposażenie wnętrz sakralnych, publicznych i prywatnych. A category of marginal significance from the perspective of values of the urban planning arrangement, however significant for historical value. Fixtures and fittings of interiors of ecclesiastical, public utility, and private buildings.</p>

Tabela 3. Analityczny model wartości i składowych historycznego zespołu miejskiego. Cechy miasta historycznego
Table 3. Analytical model of values and components of the historical urban complex. Features of the historical city

6

Pierwsza podgrupa wynika bezpośrednio ze sformułowań dokumentacji nominacyjnej. Zapisa-no tam, że zespół krakowski tworzą trzy elementy: Stare Miasto (miasto lokacyjne), zespół na wzgórzu wawelskim oraz Kazimierz (ze Stradomiem). Są to zespoły odrębne w wielu aspektach, ale bez wątplenia również w skali przestrzennej. Dlatego w pełni uzasadnione jest zachowanie takich odrębności. W skali przestrzennej oznacza to przede wszystkim zachowanie czytelności historycznych obszarów i ich granic. W Krakowie te wartości nie są zagrożone.

Drugą podgrupę stanowi siatka ulic i placów, czyli generalnie przestrzenie publiczne. We wszystkich trzech elementach zespołu – miasto lokacyjne, Kazimierz i zespół na Wawelu – układ przestrzenny jest traktowany jako wartość historyczna. Układ przestrzenny każdego zespołu kształtował się w innym czasie i ulegał pewnym przemianom. Jednak w postaci istniejącej w momencie wpisu był potraktowany jako dokument historyczny, współtworzący wartość całego zespołu. Co więcej, przemiany historyczne tego układu oraz istotne i czytelne różnice – szczególnie pomiędzy miastem lokacyjnym a Kazimierzem – poświadczają długi i wielowątkowy rozwój tych obszarów. Dlatego wymieniona powyżej składowa przestrzeni nie powinna podlegać przekształceniom.

The first group captures characteristic architectural detailing or – more comprehensively – characteristic façade décor. When details and façades constitute a part of separately protected objects, they are also covered by protection. However, in properties showing lower value, only elements of the external décor may be subject to protection. An extreme case is the so-called facadism which consists in preserving a historical façade and adding a new building behind it.³⁵ Another example of activities using components from this group is creating contemporary forms of development that use architectural detailing characteristic for a given area. Usually, it is presented in simplified, contemporary forms – for example, in certain shapes of roofs, protrusion of eaves, buttresses, stoops. These remarks also concern the second sub-group, i.e. “internal décor” – these are staircases, residential interiors, characteristic installations, etc., and in particular individual décor of ecclesiastical or public utility buildings (the most valuable ones are protected by separate entries in the register). However, in the case of buildings not entered in the register of monuments, possibilities of supervision and enforcement of expected solutions are limited.

The third group comprises components forming the “spatial layout and its characteristic features”. It is much more difficult to describe the urban planning scale – in the form of components and parameters – than the architectural scale. Therefore, identification of sub-groups into which the components of space could be divided turns out more ambiguous. For this reason, there must be more sub-groups here than in groups concerning the architectural scale – fewer elements can be captured in sub-groups describing the spatial scale. Bearing in mind the specificity of the Krakow complex, it is legitimate to separate the following sub-groups: “historical settlement complexes – clarity of areas and boundaries”, “network of streets and squares – public spaces”, “cadastral plots grid”, “built-up blocks arrangement”, “green areas – parks and gardens” as well as landscape components with

6. Wartości niematerialne – Smok Wawelski – materializacja legendy, rzeźba Bronisława Chromego. Fot. A. Siwek

6. Intangible values - the Wawel Dragon – materialisation of a legend, Bronisław Chromy's sculpture. Photo by A. Siwek

Podobną wartość mają dwie kolejne podgrupy: „siatka działek katastralnych” i „układ bloków zabudowy”. Te dwie podgrupy można wskazać razem, ponieważ są one przede wszystkim swoistym zapisem historii miasta i jednocześnie elementem jego charakterystyki. Układ katastralny działek i forma bloków zabudowy, tworzące strukturę miasta, stanowią dokument, z którego można odczytać różne informacje o historii miasta. W mieście lokacyjnym jest to wręcz dokument mówiący o jego początkach czy na przykład ilustrujący znaczenie poszczególnych ulic. Znaczenie oraz rozwój poszczególnych ulic i bloków zabudowy (m.in. poprzez łączenie działek) zostały w tych elementach utrwalone. Takiej tezy nie podważa szeroka akcja sanacji zabudowy wewnątrzblokowej prowadzona po II wojnie światowej, gdyż generalnie nie naruszyła ona zewnętrznej formy bloków zabudowy ani podziałów katastralnych samych kamienic.

Wielkość bloków zabudowy, a szczególnie rytm elewacji w pierzejach flankujących ulice, jest charakterystycznym elementem, który odróżnia poszczególne zespoły historyczne. Są to cechy łatwe do identyfikacji i powszechnie odbierane. Mamy tu zatem dodatkowy argument, by podobnie jak w przypadku przestrzeni publicznych te elementy zespołu były zachowane.

Kolejną podgrupę zaliczoną do skali przestrzennej stanowią „tereny zielone – parki i ogrody”. W Krakowie jako najstarsze elementy tej grupy można traktować ogrody klasztorne. Odrębne miejsce zajmuje zanikająca, ale genetycznie dawna zieleń krakowskich podwórek. Ich zachowanie ma bez wątpienia istotne znaczenie dla historycznej struktury całego zespołu³⁷. Niektóre z terenów zagospodarowanych zielenią są istotnymi elementami historycznej wartości. Dotyczy to przede wszystkim krakowskich plant, które powstały w latach 20. XIX wieku na terenach wyburzonych fortyfikacji. Ponad 20-hektarowy zespół stanowi tak istotny element historycznej przestrzeni, że jego zewnętrzną linię uznano za logiczną granicę terenu wpisanego na Listę UNESCO.

Tereny zielone to określone obszary i ich pokrycie. Forma urządzenia zieleni też może mieć wartość historyczną i podlegać ochronie. Jednak co do istoty zieleń jest elementem wymienianym (nietrwającym), dlatego generalnie tereny zagospodarowane zielenią zostały włączone do komponentów przestrzeni.

distinguished “viewing axes and sequences”, “distinctive views of monuments” and “panoramas”:³⁶

The first sub-group results directly from the formulations included in the nomination dossier. It declares that the Krakow complex is formed by three elements: the Old Town (the chartered city), the complex on the Wawel Hill, and Kazimierz district (including Stradom district). These complexes are separate in many aspects and, beyond doubt, in terms of space. Therefore, it is fully legitimate to preserve such distinctiveness. In the spatial scale, this approach means, above all, the preservation of the clarity of historical areas and their boundaries. These values are not at risk in Krakow.

The second sub-group is a network of streets and squares, that is, public space in general. In all three elements of the complex – the chartered city, Kazimierz and the Wawel complex – the spatial arrangement is treated as a historical value. The spatial layout of each complex was shaped in a different period and each of them was subject to certain transformations. However, each of them was treated as a historical document, co-creating the value of the entire complex, at the moment of entry in the register. What is more, historical transformations of this complex as well as significant and clear differences – especially between the chartered city and Kazimierz – attest to the long and multi-layered development of these areas. Therefore, the component part of space mentioned above should not be subject to transformations.

Another two sub-groups have a similar value: “cadastral plots grid” and “built-up blocks arrangement”. These two sub-groups can be indicated together, as they are most of all a certain record of the city’s history and at the same time an element of its characteristics. The cadastral layout of plots and the form of built-up blocks forming the structure of the city constitute a document that reveals various pieces of information about the city’s history. When it comes to the chartered city, it is practically a document showing its beginnings or illustrating the significance of particular streets. The importance and development of particular streets and built-up blocks (among others, through combining plots) have been fossilised in these elements. Such a thesis is not undermined by a far-reaching sanitation of intra-block development carried out after World War II, as it generally did not

W przypadku terenów zielonych trzeba wyraźnie wskazać obszary o wartości historycznej, czyli tereny stworzone w okresie uznawanym za historyczny i stanowiące jego element. Na omawianym obszarze są bowiem również tereny traktowane współcześnie jako zielone, które nie stanowią elementów historycznych kompozycji. Te tereny pozostały niezabudowane z przyczyn, których nie należy uznać za składowe historyczne³⁸. Na przykład skarpy wzgórza wawelskiego czy tereny nadwiślańskie są pokryte roślinnością, którą można w dosyć szerokim zakresie wymienić. Obszary te powinny być utrzymywane w takiej postaci, za czym przemawiają na przykład względy ekspozycyjne, lecz nie są to składowe historyczne.

Ostatnie trzy podgrupy stanowią komponenty krajobrazowe, czyli „osie widokowe”, „charakterystyczne widoki na zabytki” i „panoramy”. Widok jest pojęciem określającym element niematerialny w zakresie percepcji, jednak tworzony dzięki określonej organizacji przestrzeni i znajdujących się na niej elementów. W zespołach historycznych pewne widoki stają się powszechnie rozpoznawane. Spopularyzowane w różnych wariantach dzięki różnym formom utrwalenia i przekazu stają się symbolami miasta. Są elementem tożsamości zespołów historycznych i można uznać, że współtworzą ich wartość.

Charakterystyczne i powszechnie znane są zwykle widoki na obiekty bądź zespoły obiektów o interesujących, indywidualnych cechach. Takie są zazwyczaj najcenniejsze obiekty historyczne, co sprawia, że kolejne pokolenia znały i utrwały te widoki. Ich niezmienność jest składnikiem wartości, które prezentują. I to uzasadnia uznanie ich za składowe zabytkowej przestrzeni miejskiej i w konsekwencji ochronę takich elementów. Dlatego program ochrony powinien obejmować również identyfikację i ochronę historycznych widoków.

Czwartą grupę składowych miasta tworzą elementy niematerialne. Wartości niematerialne mogą być rozumiane bardzo szeroko. Trudność z ich identyfikacją wynika z nieoczywistego charakteru tych składników (w porównaniu do elementów materialnych), ich oderwania od materialnych nośników, podmiotowej natury oraz trudnej do ustalenia skali oceny. Poszczególni interesariusze – grupy, a nawet osoby – mogą mieć swoje skojarzenia dotyczące wartości niematerialnych. Dlatego trudno jest ustalić

violated either the external form of built-up blocks or the cadastral divisions of tenement houses.

The size of built-up blocks and especially the rhythm of the facades in frontages flanking the streets is a characteristic element which distinguishes particular historical complexes. These features are easily identifiable and popularly recognised. Thus, there is an additional argument here to preserve these elements of the complex, similarly as with the public spaces.

Another sub-group qualified to the spatial scale comprises the “green areas – parks and gardens”. Monastic gardens can be treated as the oldest elements of this group in Krakow. A separate place is reserved for disappearing but genetically ancient greenery of Krakow courtyards. Their preservation is certainly of high importance for the historical structure of the entire complex.³⁷ Some of the areas planted with greenery constitute significant elements of historical value. This trait concerns, above all, the Krakow Planty park, which was arranged in the 1820s in the area of demolished fortifications. The complex with an area of over 20 hectares constitutes a very significant element of historical greenery that its external line was recognised as a logical boundary of the area entered in the UNESCO List.

Green areas represent particular zones and their cover. The form of greenery arrangement can also be of historical value and subject to protection. However, in substance, greenery is a replaceable (non-durable) element, therefore the areas with greenery have been incorporated into the components of space.

When it comes to green areas, we need to clearly indicate zones of historical value, namely areas arranged in a period recognised as historical and constituting an element of that period, because the areas now recognised as green which do not represent elements of historical compositions can be found in the place in question. These areas have remained undeveloped for reasons that cannot be considered as historical components.³⁸ For example, escarpments

Tabela 4. Analityczny model wartości i składowych historycznego zespołu miejskiego. Układ przestrzenny – urbanistyka i krajobraz

Table 4. Analytical model of values and components of the historical urban complex. Spatial layout – urban planning and landscape

Składowe opisu wartości miasta historycznego wskazane w Orzeczeniu WUW Components of the description of the historical city values indicated in the Statement of OUV	Składowe miasta historycznego Components of the historical city		
	Grupy Groups	Podgrupy Sub-groups	Obiekty/cechy Properties/features
<p>– dominanta zespołu urbanistycznego, czyli Wzgórze Wawelskie</p> <p>– dominant element of the urban planning complex, i.e. the Wawel Hill</p> <p>– zespolone, genetycznie różne zespoły miejskie</p> <p>– grouped, genetically diverse urban complexes</p> <p>– jeden z najwybitniejszych przykładów urbanistyki europejskiej, charakteryzujący się harmonijnym rozwojem i nawarstwieniami elementów, które reprezentują wszystkie style architektoniczne od wczesnej fazy romańskiej po modernizm</p> <p>– one of the most prominent examples of European urban planning, characterised by harmonious development and accumulation of elements that represent all architectural styles from the early Romanesque phase to modernism</p> <p>– związek doliny Wisły z wzniesieniami i skałami</p> <p>– relationship of the Vistula River valley with hills and rocks</p> <p>– uporządkowanie i klarowność układu urbanistycznego</p> <p>– order and clarity of the urban planning layout</p> <p>– funkcjonalność układu urbanistycznego</p> <p>– functionality of the urban planning layout</p> <p>– działki lokacyjne i siatka ulic</p> <p>– chartered plots and street network</p>	<p>Układ przestrzenny</p> <p>– urbanistyka i krajobraz</p> <p>Spatial layout</p> <p>– urban planning and landscape</p>	<p>Siatka ulic i placów</p> <p>Network of streets and squares</p>	<p>Wawel</p> <p>Okół</p> <p>Miasto lokacyjne</p> <p>Kazimierz (z wyodrębnionym Miastem Żydowskim)</p> <p>Stradom</p> <p>Wawel</p> <p>Okół</p> <p>Chartered city</p> <p>Kazimierz (with separate Jewish City)</p> <p>Stradom</p>
		<p>Przeźren publiczna</p> <p>Public space</p>	<p>Ulice i place jako komponenty urbanistyczne – przebieg, kompozycja, nawierzchnie</p> <p>Streets and squares as urban planning components – course, composition, surfaces</p>
		<p>Siatka działek katastralnych</p> <p>Cadastral plots grid</p>	<p>Podziały własnościowe czytelne w układzie urbanistycznym – zachowany relikw miasta średniowiecznego</p> <p>Clear property divisions in the urban layout</p> <p>– the preserved relic of the medieval city</p>
		<p>Układ bloków zabudowy</p> <p>Arrangement of built-up blocks</p>	<p>Bloki zabudowy o zróżnicowanym charakterze w zależności od lokalizacji w skali miasta</p> <p>Built-up blocks with diverse character depending on the location on the city scale</p>
		<p>Zieleń zabytkowa – parki i ogrody</p> <p>Historical greenery – parks and gardens</p>	<p>Wykaz – wg rejestru zabytków – samodzielnych form komponowanej zieleni miasta</p> <p>A list – according to the register of monuments – of independent forms of arranged urban greenery</p>
		<p>Ciągi i osie widokowe</p> <p>Viewing lines and axes</p>	<p>Wewnętrzne powiązania widokowe kluczowych obiektów, osie kompozycyjne miasta – wykaz wg ustaleń planów ochrony Parków Kulturowych</p> <p>Internal viewing links between the key facilities, the city's composition axes – a list according to findings of the plans for protection of Culture Parks</p>
		<p>Charakterystyczne widoki na zabytki – widoki wybrane</p> <p>Characteristic views of monuments – selected views</p>	<p>Ekspozycja konkretnych obiektów – wykaz wg ustaleń planów ochrony Parków Kulturowych³⁹</p> <p>Exhibition of particular facilities – a list according to findings of the plans for protection of Culture Parks³⁹</p>
		<p>Panoramy</p> <p>Panoramas</p>	<p>Charakterystyczne panoramy historycznego centrum miasta, postrzegane z kluczowych punktów widokowych wokół miasta – wykaz wg cytowanych opracowań dotyczących Parków Kulturowych⁴⁰</p> <p>Characteristic panoramas of the historical centre of the city, perceived from the key vantage points around the city – a list according to the cited studies concerning Culture Parks⁴⁰</p>

wspólny zestaw tych wartości, które mają charakteryzować całe miasto. W takiej sytuacji trzeba przyjąć pewne założenia upraszczające, które wiążą wartości niematerialne ze skalą ich materialnych nośników.

Przy powyższych założeniach zasadne jest przyjęcie dwóch skal: skali całego miasta i skali poszczególnych obiektów. Odpowiadające im podgrupy zostały tu określone jako „wartości niematerialne powiązane z całym miastem” i „wartości niematerialne powiązane z poszczególnymi obiektami”.

W podgrupie wartości miejskich znajdują się wszelkie znaczenia, które kojarzą się z Krakowem. Są to na przykład takie znaczenia, jak Kraków – symbol państwowości polskiej, wielowiekowa stolica Polski czy siedziba wielu królów. Symbolem i materialnym upostaciowieniem tej wartości jest całe miasto, a przede wszystkim zespół na Wawelu. Mogą to też być całościowo postrzegane związki miasta z wielowiekową obecnością określonych grup etnicznych, społecznych lub religijnych. W przypadku Krakowa aspekt historyczny stanowi obecność i współistnienie chrześcijan oraz żydów. W obszarze wpisanym na Listę jest to obszar miasta lokacyjnego, nasycony

of the Wawel Hill, or areas at the Vistula River, are covered with plants which can be replaced to a relatively great extent. These areas should be maintained in such shape, as it is corroborated by, for example, exposure aspects, but they do not constitute historical components.

The last three sub-groups include landscape components, i.e. “viewing axes”, “characteristic views of monuments” and “panoramas”. The view is a term that defines an intangible element when it comes to perception, which is however created owing to a specific arrangement of space and elements found within it. Certain views in historical complexes become widely recognisable. Popularised in different variants due to different forms of perpetuation and communication, they become symbols of cities. They are elements forming the identity of historical complexes and we can conclude that they co-create their value.

Usually, the views of facilities or complexes of facilities with interesting and individual features are distinctive and widely known. Such are, as a general rule, the most valuable historical objects. This fact makes subsequent generations recognise and perpetuate them. Their unchangeability is a component of values they present. And this justifies recognising them as components of the historic urban space and, in consequence, triggers protection of such elements. Therefore, the protection programme should also include the identification and protection of historical views.

The fourth group of components of the city is formed by intangible elements. Intangible values can be understood very broadly. Difficulty with identifying them results from a non-obvious character of these components (compared to material elements), their separation from tangible bearers, subjective nature, and the scale of assessment that is hard to determine. Particular stakeholders – groups or even persons – can have their associations concerning intangible values. Therefore, it is hard to determine a common set of these values, which are supposed to characterise the entire city. In such case, certain simplifying assumptions that tie intangible values with the scale of their tangible bearers have to be made.

With the abovementioned assumptions, it is legitimate to adopt two scales: the scale of the entire city and the scale of particular properties.

sakralnymi obiektami katolickimi, a w obszarze Kazimierza są to obiekty i miejsca związane z ludnością oraz religią żydowską, w granicach historycznego Oppidum Judaeorum i dalej w skali XIX-wiecznej diaspory.

Innym przykładem powyższych wartości mogą być zwyczaje, święta, wyroby regionalne, potrawy. Takimi elementami są na przykład szopkarstwo krakowskie, hejnał grany z Wieży Mariackiej, lajkonik, procesje i uroczystości religijne, kiermasze świąteczne (Emaus, Rękawka), obwarzanki. Omawiana kategoria w znacznej mierze odpowiada rozumieniu dziedzictwa niematerialnego w duchu Konwencji UNESCO o ochronie dziedzictwa niematerialnego i wyrażonym w tej Konwencji dziedzinom dziedzictwa niematerialnego⁴¹.

Z kolei w skali obiektów są to takie elementy, jak związki ze znanymi postaciami historycznymi,

Corresponding sub-groups have been defined here as the “intangible values related to the entire city” and “intangible values related to particular properties”.

All meanings which can be associated with Krakow are included in the sub-group of urban values. These elements comprise, for examples, such meanings as Krakow – the symbol of the Polish statehood, the centuries-long capital of Poland, or the seat of numerous kings. The entire city and, most of all, the Wawel complex is a symbol and material embodiment of this value. Comprehensively perceived relationships of the city with a centuries-long presence of certain ethnic, social, or religious groups can also constitute such elements. When it comes to Krakow, the historical aspect is shaped by the presence and coexistence of Christians and Jews. In the area entered in the List, this is the zone of the chartered city, saturated with Catholic ecclesiastical facilities, while in the area of Kazimierz, these are objects and places related to the Jewish population and religion, within the boundaries of the historical Oppidum Judaeorum and further, on the scale of the 19th century diaspora.

Other examples of the abovementioned values can include customs, holidays, regional products or

7. Fortyfikacje wawelskie. Fot. A. Siwek

7. The Wawel fortifications. Photo by A. Siwek

8. Wawel – autonomiczny element w sekwencji układów urbanistycznych historycznego Krakowa. Fot. A. Siwek

8. Wawel – an autonomic element in the sequence of the urban planning layouts of historical Krakow. Photo by A. Siwek

ważne wydarzenia, określone funkcje czy sposób użytkowania przestrzeni. Na przykład nierozdzielny symbol Krakowa stanowią Sukiennice. Utrzymanie w nich funkcji handlowej jest ochroną wartości niematerialnej tego obiektu. Dom Jana Matejki przy ul. Floriańskiej powinien na zawsze pozostać miejscem poświęconym jego pamięci. Jama Michalikowa też jest trwale wpisana w historię miasta. Ładunek wartości niematerialnych wiąże się z tak zwanym Okrągłakiem na Placu Nowym czy Cmentarzem Remuh w centrum krakowskiego Kazimierza. Są to wartości niematerialne identyfikowane w duchu teorii Pierra Nora i jego koncepcji „miejsc pamięci” (*lieux de mémoire*)⁴¹. Inne znaczenie mają kwaciarki na płycie Rynku bądź artyści wystawiający obrazy w okolicach Barbakanu, co stanowi wyraz zmiennego w czasie, lecz istotnego *genius loci*. Do wartości niematerialnych należą również historyczne nazwy poszczególnych obiektów, ulic czy placów. Te wartości są chronione i tu nie powinno być żadnych zmian.

Katalog wartości niematerialnych w mieście o tak bogatej historii, jak Kraków może być bardzo duży. Jednak z perspektywy Planu Zarządzania dobra UNESCO można zastosować filtr do ich selekcji. Na podstawie analizy zapisów w Retrospektywnym Orzeczeniu WUW można ograniczyć się do wartości wymienionych w tabeli 5.

Przyjęcie modelu łączącego wartości z ich nośnikami pozwala zidentyfikować składowe miasta historycznego, które mają zasadnicze znaczenie dla ochrony tych wartości. Nie oznacza to oczywiście, że wszystkie wartości miasta można przedstawić w taki sposób – modele reprezentujące złożone wytwory z konieczności je upraszczają i zubażają. Dlatego

dishes. Such elements comprise, for example, Krakow Szopkas (presentations of the Nativity), St Mary's trumpet call, the figure of Lajkonik, religious processions and celebrations, holiday markets (Emaus, Rękawka), baker's good called *obwarzanek*. The discussed category largely corresponds to the understanding of intangible heritage in the spirit of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage, and to the fields of intangible heritage expressed in this Convention.⁴¹

On the scale of objects, these elements include relations with known historical figures, important events, specific functions or manner of using space. For example, Sukiennice, i.e. the Cloth Hall, is an inseparable symbol of Krakow. Maintenance of its commercial function represents the protection of intangible value of this property. Jan Matejko's house in Floriańska Street should remain forever the place dedicated to his memory. Jama Michalikowa is also permanently inscribed in the history of the city. A load of intangible values is linked with the so-called Okrągłak in the Nowy Square or Remuh Cemetery in the centre of the Kazimierz district. These are intangible values identified in the spirit of Pierre Nora's theory and his concept of "places of memory" (*lieux de mémoire*).⁴² Other significance is ascribed to flower sellers in the Main Square or artists displaying their pictures near the Barbakan fortification, which represents an expression of *genius loci* – changing over time but still important. Intangible values also include historical names of particular properties, streets or squares. These values are protected and there should be no changes about them.

A catalogue of intangible values in the city of such a rich history as Krakow may be very broad. However, from the perspective of the Management Plan of the UNESCO site, a filter for selecting them can be applied. Based on the analysis of records in the Retrospective Statement of OUV, one can restrict evaluation to the values listed in Table 5.

Adoption of a model linking the values with their bearers allows identifying the components of

9. Wawel – zabytki archeologiczne. Część ekspozycji „Wawel zaginiony”. Fot. A. Siwek

9. Wawel – archaeological findings. A part of the exposition “Wawel zaginiony” [“Missing Wawel”]. Photo by A. Siwek

Składowe opisy wartości miasta historycznego wskazane w Orzeczeniu WUW Components of the description of the historical city values indicated in the Statement of OUV	Składowe miasta historycznego Components of the historical city		
	Grupy Groups	Podgrupy Sub-groups	Obiekty/cechy Properties/features
<ul style="list-style-type: none"> – jedno z największych centrów administracyjno-handlowych Europy Środkowej – one of the largest administrative and commercial centres of the Central Europe – związki dynastyczne i polityczne średniowiecznej oraz nowożytnej Europy – dynastic and political relations of the medieval and early modern Europe – kultura i zwyczaje katolickie oraz żydowskie – Catholic and Jewish culture and customs 	Wartości niematerialne Intangible values	Wartości niematerialne – powiązane z poszczególnymi obiektami Intangible values – linked to particular objects Wartości niematerialne – powiązane z miastem jako organizmem funkcjonalnym Intangible values – linked to the city as a functional organism	Nazewnictwo, funkcje, użytkowanie, sławni mieszkańcy w przeszłości, wydarzenia historyczne Nomenclature, functions, use, famous residents from the past, historical events Odpowiada wartości historycznej zabytków. Tradycja, obyczaj, cykliczne uroczystości, atmosfera miejsca. Odpowiada charakterystyce historyczno-kulturowej miasta. Corresponds to the historical value of monuments. Tradition, custom, cyclical ceremonies, atmosphere of the place. Corresponds to the historical and cultural characteristics of the city.

Tabela 5. Analityczny model wartości i składowych historycznego zespołu miejskiego. Wartości niematerialne

Table 5. Analytical model of values and components of the historical urban complex. Intangible values

mogą istnieć wartości, których model nie obejmuje i które powinny być ujawniane oraz chronione w innych procedurach. Podobnie należy przyjąć, że inne składowe miasta – nieobjęte modelem – również mogą mieć wartość i powinny podlegać ochronie. W tym aspekcie składowe ujęte w modelu nie tworzą zbiorów o zamkniętych granicach. Modelowa analiza miasta historycznego przeprowadzona według prezentowanej koncepcji staje się jednocześnie narzędziem, które pozwala ujawnić anomalie właściwe dla danego dobra. Uporządkowanie składowych i dostrzeżenie elementów wyłamujących się z tych składowych jest dodatkowym sposobem weryfikacji naszego postrzegania specyfiki wartości danego dobra. Interpretacja dziedzictwa w świetle współczesnej teorii konserwatorskiej ma charakter podmiotowy, co oznacza, że wszyscy interesariusze mogą określać wartości dziedzictwa i reprezentujące je nośniki. Nie podważa to jednak faktu, że w ramach formalnego systemu ochrony zorganizowanego w skali całego zespołu miejskiego należy określić jego najważniejsze wartości i nośniki. Temu celowi służy analityczny model składowych – jako punkt wyjścia dla działania

the historical city which are of fundamental significance for the protection of these values. Obviously, this fact does not mean that all values of the city can be presented in such a manner – models representing complex creations simplify and diminish them by necessity. Therefore, there can be values not covered by the model and which should be disclosed and protected as part of other procedures. Similarly, we need to assume that other components of the city – not covered by the model – can also have values and should be protected. In this aspect, the components included in the model do not form sets with closed boundaries. The model analysis of the historical city carried out according to the presented concept becomes, at the same time, a tool which allows revealing site-specific anomalies. Ordering the components and discerning elements that slip out of these components is an additional method of verifying our perception of specificity of the values of a given site. Interpretation of heritage in the light of contemporary conservation theory is of a subject-related nature, which means that all stakeholders can define the values of heritage and bearers that represent them.

całego systemu ochrony i zarządzania miastem oraz jego dziedzictwem.

Wnioski

- Podstawą wpisania dobra (obiektu/zespołu/miej-sca) na Listę Światowego Dziedzictwa jest uznanie, że dobro reprezentuje WUW; opis wartości przedstawia Orzeczenie WUW, formalny dokument przyjęty przez Komitet Światowego Dziedzictwa.
- Wartość miasta historycznego (WUW) jest sumą wartości jego składowych oraz wartości miasta jako złożonej całości; wartości miasta i jego składowych mogą mieć bardzo różny charakter (zgodny ze współczesnym podejściem wyrażonym w Rekomendacji HUL).
- Wartość miasta historycznego (WUW) może być reprezentowana przez materialne i niematerialne nośniki, które można określić analitycznie; określenie nośników wartości ma charakter upraszczający i przybliżony.
- Celem ochrony i zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa jest przede wszystkim ochrona jego

However, this option does not undermine the fact that within a formal protection system organised on the scale of the entire urban complex, the most important values and bearers must be identified. The analytical model of components serves this purpose – as a point of departure for the operation of the entire system of protection and management of the city and its heritage.

Conclusions

- The basis for entering a property (object/complex/place) in the World Heritage List is the recognition that a property represents OUV; description of the values is presented in the Statement of OUV, a formal document adopted by the World Heritage Committee.
- The value of the historical city (OUV) is a sum of values of its components and the value of the city as a complex whole; the values of the city and its components may be of very different nature (in line with the present approach expressed in the HUL Recommendation).
- The value of the historical city (OUV) can be represented by tangible and intangible bearers which can be analytically identified; the identification of value bearers is of a simplifying and approximate character.
- The main purpose of protecting and managing the World Heritage site is to protect its OUV; the protection and management are executed through activities concerning the components of the city (value bearers).
- The analytical model of values and components of the historical city serves the purpose of defining components which act as the bearers of values of the historical city; the model links a description of OUV with components of the historical city; the model distinguishes three levels of the analysis of components: four groups of components (of a universal nature), appropriate sub-groups of components characterising a given city and specific facilities/features which act as the bearers of values in a given historical city.
- Description of the city values, based on which the city components have been identified in the case of WH properties, is of a constant and closed nature

WUW; ochrona i zarządzanie są realizowane przez działania dotyczące składowych miasta (nośników wartości).

- Określeniu składowych, które są nośnikami wartości miasta historycznego, służy *analityczny model wartości i składowych miasta historycznego*; model łączy opis WUW ze składowymi miasta historycznego; model wyróżnia trzy poziomy analizy składowych: cztery grupy składowych (mają charakter uniwersalny), odpowiednie podgrupy składowych charakteryzujące dane miasto oraz konkretne obiekty/cechy będące nośnikami wartości w danym mieście historycznym.
- Opis wartości miasta, na podstawie których zostały zidentyfikowane składowe miasta w przypadku dóbr WH, ma charakter stały i zamknięty (obowiązuje opis wartości sformułowany w Orzeczeniu WUW); można zatem trwale określić *corpus* składowych, które reprezentują wartości historycznego zespołu i są koniecznym wyznacznikiem celów ochrony i zarządzania.
- Składowe historycznego miasta reprezentujące jego wartość (WUW), określone na podstawie analitycznego modelu, powinny być głównym przedmiotem ochrony; wszelkie działania zarządcze powinny mieć na uwadze ochronę tych składowych.

Podsumowanie

Przedstawiony model analizy służący powiązaniu wartości z ich nośnikami dotyczy specyficznego przypadku, gdy dobro jest już wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa i ma formalnie zaakceptowane orzeczenie o wartości. W takim przypadku punkt wyjścia stanowi analiza tego orzeczenia i określenie wynikających z niego składowych miasta – ta kolejność musi być przestrzegana. Z inną sytuacją mamy do czynienia, gdy dokumentacja nominacyjna jest

10. Kraków, ul. Jagiellońska – wielofazowa zabudowa miejska wypełniająca historyczny układ urbanistyczny miasta lokacyjnego. Fot. A. Siwek

10. Kraków, Jagiellońska Street – multiphase urban development which fills the historical urban planning layout of the chartered city. Photo by A. Siwek

11. Kraków, ul. Floriańska – osie widokowe – element krajobrazu miasta historycznego. Fot. A. Siwek

11. Kraków, Floriańska Street – viewing axes – an element of the landscape of the historical city. Photo by A. Siwek

11

(the description of values formulated in the Statement of OUV is applicable); therefore, the corpus of components that represent values of the historical complex and are a necessary determinant of the purposes of protection and management can be permanently defined.

- Components of the historical city which represent its value (OUV), defined according the analytical model, should be the main subject of protection; all management activities should allow for the protection of these components.

Summary

The presented model of analysis serving the purpose of linking the values with their bearers concerns a specific example when the site has been entered in the World Heritage List and has a formally accepted statement of its value. In such case, the analysis of the statement and definition of resulting components of the city is a point of departure – this order must be observed. We are dealing with a different

dopiero tworzona, a orzeczenie o WUW dopiero formułowane. W takim przypadku kolejność określania wartości i składowych nie jest sztywno wymuszona. W praktyce obydwa elementy są równolegle zestawiane i sprawdzane. Na pewno punkt wyjścia stanowią robocze hipotezy dotyczące wartości zespołu miejskiego. Hipotezy te są zwykle dosyć oczywiste, gdyż w przypadku miast aspirujących na Listę UNESCO ich unikatowa wartość powinna być wcześniej rozpoznana i w różny sposób potwierdzona. W doprecyzowaniu roboczego sformułowania wartości powinny bez wątpliwości okazać się też pomocne tzw. tematyczne studia porównawcze – taki jest zresztą ich zasadniczy cel⁴³.

Roboczo sformułowane wartości należy sprawdzać z punktu widzenia ich reprezentacji. Przede wszystkim trzeba sprawdzić, czy składowe miasta reprezentujące wartości spełniają wymagania odnośnie do autentyczności i integralności. Jeżeli bowiem te warunki nie są spełnione, Wyjątkowa Uniwersalna Wartość nie zostanie uznana⁴⁴. Możliwość sprawdzenia warunku autentyczności i integralności już na tak wczesnym etapie formułowania WUW jest zresztą dodatkową zaletą stosowania analitycznego modelu.

Sprawdzanie hipotez dotyczących wartości nie jest jedynym kierunkiem działania. W praktyce, równolegle do formułowania i sprawdzania hipotez, do ostatniej kolumny modelu można wstawiać najcenniejsze obiekty i zespoły miasta. Jeżeli mają one rzeczywiście wyjątkową wartość – a łatwo to sprawdzić na poziomie pojedynczych obiektów/zespołów – mogą być podstawą dla określenia WUW miasta. Możliwe są więc dwie drogi: od roboczych hipotez poprzez określenie i sprawdzenie składowych lub od cennych składowych do sformułowania WUW.

Analityczny model wartości i składowych miasta historycznego można zatem uznać za przydatny zarówno w przypadku zespołów, które mają określoną WUW, jak i zespołów, które są na etapie jej formułowania.

Zachowanie wartości zabytkowych jest zresztą uzasadnieniem i celem ochrony wszystkich miast uznawanych za historyczne. W każdym przypadku powinny więc one być możliwie precyzyjnie określone i łączone z ich reprezentacją. Dlatego przedstawiony model może okazać się przydatny w ochronie i zarządzaniu każdego miasta historycznego⁴⁵. ■

situation when the nomination dossier is under development and the Statement of OUV is being formulated. In such case the order of defining values and components is not rigidly imposed. In practice, both elements are juxtaposed and verified in parallel. Certainly, working hypotheses concerning the value of the urban complex constitute a point of departure. These hypotheses are usually quite obvious, as in the case of cities aspiring to the UNESCO List, their unique values should be recognised earlier and confirmed in different ways. The so-called thematic comparative studies should certainly be helpful in clarifying the working formulation of values – after all, this is their fundamental purpose.⁴³

The values formulated in a working manner should be verified from the point of view of their representation. Most of all, it is necessary to check whether the components of the city which represent those values meet the requirements concerning the authenticity and integrity. If these preconditions are not met, the Outstanding Universal Value will not be recognised.⁴⁴ A possibility of verifying the precondition of authenticity and integrity in such an early stage of formulating OUV is an additional advantage of applying the analytical model.

Verifying the hypotheses concerning the values is not the only course of action. In practice, next to formulating and verifying the hypotheses, the most valuable objects and complexes of the city can be inserted to the last column of the model. If they really have outstanding values – and this is easily verifiable at the level of single properties/complexes – they might become the basis for defining the OUV of the city. Two ways are thus possible: from working hypotheses through defining and verifying the components, or from valuable components to formulating OUV.

The analytical model of values and components of the historical city can therefore be considered useful both in the case of complexes with the formulated OUV and complexes at the stage of its formulation.

After all, the preservation of historic values is a justification and a target of protection of all cities recognised as historical. In each case, they should be as precisely defined and linked with their representation as possible. Therefore, the presented model may turn out useful in the protection and management of each historical city.⁴⁵ ■

Anna Fortuna-Marek, historyk sztuki, od 2002 r. kieruje Oddziałem Terenowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Rzeszowie. Zainteresowania koncentruje na problematyce praktycznego wykorzystania teorii ochrony i konserwacji zabytków. Autorka i współautorka opracowań studialnych i dokumentacji, m.in. programów opieki nad zabytkami, planów zarządzania pomników historii i dóbr UNESCO oraz kilkadziesiąt publikacji. Zaangażowana w działania na rzecz wpisu karpaccich cerkwi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Uczestnik kilku międzynarodowych projektów dotyczących ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym, członek Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS.

Andrzej Siwek, absolwent UJ, mgr historii i historii sztuki, doktorat z dziedziny architektura i urbanistyka. W latach 1997-2006 pełnił obowiązki zastępcy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie. Od 2006 r. kieruje krakowskim Oddziałem Terenowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Wykłada problematykę ochrony dóbr kultury w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autor publikacji o teorii ochrony zabytków, uczestnik projektów dotyczących wpisów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Członek Prezydium Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS.

Bogusław Szmygin, prof. dr hab. inż., kierownik Katedry Konserwacji Zabytków Politechniki Lubelskiej (2004+); dziekan Wydziału Budownictwa i Architektury (2005-2012, 2016+); prorektor Politechniki Lubelskiej (2012-2016). Specjalizuje się w zagadnieniach ochrony i konserwacji zabytków architektury (m.in. teoria konserwatorska, Światowe Dziedzictwo UNESCO, rewitalizacja miast historycznych, ochrona ruin). Prezes (2008-2017) i członek Prezydium Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS, prezes Międzynarodowego Komitetu Teorii Konserwatorskiej (2018+), członek Polskiego Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce (przewodniczący 2011-2014). Autor opracowań dotyczących teorii, metodologii i praktyki światowego dziedzictwa.

Anna Fortuna-Marek, art historian, since 2002 director of the Regional Office of the National Institute of Cultural Heritage in Rzeszów. Her interests are concentrated on the issues of practical utilisation of the theory concerning protection and conservation of historical monuments. Author and co-author of studies and documentation, for example programmes comprising preservation of monuments, management plans of historic monuments and UNESCO sites as well as several dozen publications. Committed to activities for the entry of Carpathian Orthodox churches on the UNESCO World Heritage List. Participant of several international projects concerning protection and management of cultural heritage, member of the Polish National Committee ICOMOS.

Andrzej Siwek, graduate of Jagiellonian University, MA of history and art history, PhD in architecture and urban planning. In the years 1997-2006, deputy of the Voivodeship Heritage Protection Officer in Krakow. Since 2006, director of the Regional Office of the National Institute of Cultural Heritage in Krakow. Lecturer of issues concerning protection of cultural sites in the Institute of Art History of Jagiellonian University. Author of publications about the theory of protection of historical monuments. Participant of projects concerning entries on the UNESCO World Heritage List. Member of the Presidium of the Polish National Committee ICOMOS.

Bogusław Szmygin, Prof., PhD (post-doctoral), Eng., director of the Department of Conservation of Historical Monuments, Lublin University of Technology (since 2004); dean of the Faculty of Construction and Architecture (2005-2012, since 2016); prorektor of the Lublin University of Technology (2012-2016). Specialist in issues of protection and conservation of architectural monuments (conservation theory, UNESCO World Heritage, revitalisation of historical towns, protection of ruins, etc.). Chairman (2008-2017) and member of the Presidium of the Polish National Committee ICOMOS, chairman of the International Committee of Conservation Theory (since 2018), member of the Polish Committee for World Cultural Heritage in Poland (chairman 2011-2014). Author of elaborations concerning the theory, methodology and practice of the world heritage.

Przypisy

- 1 A. Siwek, *Dziedzictwo XX i XXI wieku, a kształtowanie specjalności ochrona dóbr kultury*, [w:] *Rozpoznać przeszłość w teraźniejszości: dziedzictwo XX i XXI wieku*, red. J. Kolano, J. Kolańska, W. Rak, Kraków 2016, s. 9-18.
- 2 B. Szmygin, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000, s. 238
- 3 W ramach realizacji Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 Narodowy Instytut Dziedzictwa realizuje zadanie: wypracowanie zaleceń dotyczących waloryzacji zabytków i dokumentacji wartości zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz włączenie do zbioru kart ewidencyjnych informacji o wartościach i ich materialnych nośnikach dla wybranych zabytków – wg. Uchwały nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Endnotes

- 1 A. Siwek, *Dziedzictwo XX i XXI wieku, a kształtowanie specjalności ochrona dóbr kultury*, [in:] *Rozpoznać przeszłość w teraźniejszości: dziedzictwo XX i XXI*, eds. J. Kolano, J. Kolańska, W. Rak, Kraków 2016, pp. 9 -18.
- 2 B. Szmygin *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000, p. 238
- 3 As part of the realisation of the National Heritage Preservation and Protection Programme for the years 2019-2022, the National Institute of Cultural Heritage executes the following task: elaboration of recommendations concerning the valuation of monuments and documenting the values of monuments entered in the register of monuments as well as incorporation of information about the values and their tangible bearers for selected monuments in monument record sheets – according to Resolution no. 82 of the Council of Min-

- na lata 2019-2022”, (M. P. 2019, poz. 808); <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808>.
- 4 B. Rouba, *Wartościowanie? jako narzędzie służące podejmowaniu decyzji w procesie konserwacji-restauracji; Value Assessment as a Tool Supporting Decision-making in the Process of Conservation-restoration*, [w:] *Pod lupą konserwatora. Wymiana doświadczeń w kontekście rewitalizacji zamku w Lidzbarku Warmińskim; Under the Conservator's Magnifying Glass: an exchange of experiences about the restoration of the castle in Lidzbark Warmiński*, red. J. Weihs, Olsztyn 2016, ss. 11-20 (polski), ss. 21-30 (angielski).
  - 5 K. Zalaśńska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa 2015, s. 74-76.
  - 6 B. Szmygin *Recommendation on the Historic Urban Landscape – a new approach to protection of the World Heritage*, [w:] *Management of UNESCO World Heritage Properties in Poland – Selected Issues*, Warszawa 2015, s. 173-193.
  - 7 I.I.F. *Protection and management*, [w:] *The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (2019); <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.
  - 8 Gmina Miejska Kraków, Urząd Miasta Krakowa, Oddział Zamówień Publicznych: Stworzenie opracowania pn. „Plan Zarządzania Miejscem Światowego Dziedzictwa UNESCO dla Historycznego Centrum Krakowa”, Ogłoszenie o zamówieniu Usługi; <https://appimperi.um.krakow.pl/app-pub-szp/pages/zmw-og-detail.jsf;jsessionid=83A4793B1E17637110B-25F7A90DF3D2B?id=7006&lay=theme-normal&fo=null>.
  - 9 Plan Zarządzania dla Krakowa, jako dobra światowego dziedzictwa, opracowuje zespół w składzie: B. Szmygin, J. Purchla, A. Siwek, M. Wosińska, M. Wosiński. Termin realizacji: koniec 2021 r.
  - 10 B. Szmygin, *Światowe Dziedzictwo Kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Warszawa-Lublin 2016, s. 115-134.
  - 11 Pojęcie atrybutów odgrywa coraz większe znaczenie w metodologii analizy dóbr Światowego Dziedzictwa, jednak nie zostało jeszcze opracowane w sposób jednoznaczny. Jest definiowane na podstawie typologii elementów wskazanych dla oceny autentyczności, co nie pozwala na jego klarowne przeniesienie do skali całego obiektu i jego różnych wartości, por. G. Wijesuriya, J. Thompson, Ch. Young, *Managing Cultural World Heritage*, Paris 2013, s. 38-40; <http://whc.unesco.org/en/managing-cultural-world-heritage/>. Pojęcie atrybutów było przedmiotem analiz w polskiej perspektywie badawczej, por. B. Szmygin, *Atrybuty wyjątkowej uniwersalnej wartości*, [w:] *Wyjątkowa Uniwersalna Wartość a monitoring Dóbr Światowego Dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Warszawa 2011, s. 58-69 oraz prób praktycznego zastosowania, np. B. Szmygin, A. Fortuna-Marek, A. Siwek, *Assessing the Values of Heritage in SV System: the Method and Examples of Use*, Lublin 2018.
  - 12 Deklaracja w sprawie zachowania *genius loci* (ducha miejsca), Quebec 2008, wg *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Lublin 2015, s. 179-181.
  - 13 Artykuł 1, Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji. (Dz.U. z dnia 30 września 1976 r.); https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_swiatowego_dziedzictwa.pdf.
  - 14 *Preparing World Heritage Nominations*, red. D. Marshall, Paris 2011; <https://whc.unesco.org/en/preparing-world-heritage-nominations/>.
  - isters of 13 August 2019 on the “National Heritage Preservation and Protection Programme for the years 2019-2022”, (Journal of Laws of the Republic of Poland 2019, item 808); <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP-20190000808>.
  - 4 B. Rouba, *Wartościowanie? jako narzędzie służące podejmowaniu decyzji w procesie konserwacji-restauracji; Value Assessment as a Tool Supporting Decision-making in the Process of Conservation-restoration*, [in:] *Pod lupą konserwatora. Wymiana doświadczeń w kontekście rewitalizacji zamku w Lidzbarku Warmińskim; Under the Conservator's Magnifying Glass: an exchange of experiences about the restoration of the castle in Lidzbark Warmiński*, ed. J. Weihs, Olsztyn 2016, pp. 11-20 (Polish), pp. 21-30 (English).
  - 5 K. Zalaśńska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa 2015, pp. 74-76.
  - 6 B. Szmygin *Recommendation on the Historic Urban Landscape – a new approach to protection of the World Heritage*, [in:] *Management of UNESCO World Heritage Properties in Poland – Selected Issues*, Warszawa 2015, pp. 173-193.
  - 7 I.I.F. *Protection and management*, [in:] *The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (2019); <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.
  - 8 The Municipality of Krakow, Krakow City Hall, Department of Public Procurement: Development of a study titled “The Management Plan of the UNESCO World Heritage Property for the Historical Centre of Krakow”, Notification of the Service procurement; <https://appimperi.um.krakow.pl/app-pub-szp/pages/zmw-og-detail.jsf;jsessionid=83A4793B1E17637110B-25F7A90DF3D2B?id=7006&lay=theme-normal&fo=null>.
  - 9 The Management Plan for Krakow as the World Heritage Property is being developed by a team composed of B. Szmygin, J. Purchla, A. Siwek, M. Wosińska, M. Wosiński. Implementation date: end 2021.
  - 10 Szmygin B., *Światowe Dziedzictwo Kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Warszawa-Lublin 2016, pp. 115-134.
  - 11 The term “attributes” plays an increasingly significant role in the methodology of analysing the World Heritage properties, but it has not been elaborated in a coherent way yet. It is defined on the basis of typology of components indicated for the assessment of authenticity, which does not allow its clear transposition onto the scale of the entire property and its different values, cf. G. Wijesuriya, J. Thompson, C. Young, *Managing Cultural World Heritage*, Paris 2013, p. 38-40; <http://whc.unesco.org/en/managing-cultural-world-heritage/>. The concept of attributes was a subject of analyses in the Polish research perspective, cf. B. Szmygin, *Atrybuty wyjątkowej uniwersalnej wartości*, [in:] *Wyjątkowa Uniwersalna Wartość a monitoring Dóbr Światowego Dziedzictwa*, ed. B. Szmygin, Warszawa 2011, pp. 58-69, as well as a subject of attempts at practical application, e.g. B. Szmygin, A. Fortuna-Marek, A. Siwek, *Assessing the Values of Heritage in SV System: the Method and Examples of Use*, Lublin 2018.
  - 12 Deklaracja w sprawie zachowania *genius loci* (ducha miejsca) [Declaration on preserving genius loci], Quebec 2008, according to *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Lublin 2015, pp. 179-181.
  - 13 Article 1, the Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage, adopted in Paris on 16 November 1972 by the General Conference of United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisations during its 17th session. (Journal of Laws of the Republic of Poland of 30 Sep-

- 15 Np. dla opracowania strategii konserwatorskiej: B. Szmygin, A. Fortuna-Marek, A. Siwek, *Zespół zamkowy w Janowcu: ocena wartości i plan zarządzania*, Lublin 2020.
- 16 Na przykład obraz Pizy zdominowała „Krzywa wieża”, mimo że miasto ma szereg innych obiektów wysokiej wartości zabytkowej, por. Piazza del Duomo, Pisa; <http://whc.unesco.org/en/list/395>.
- 17 J. Krawczyk, *Miejsce pamięci jako przedmiot refleksji teoretyczno-konserwatorskiej*, [w:] *Miejsca pamięci – definiowanie, interpretacja, ochrona = Places of memory – defining, interpretation, protection*, red. B. Szmygin, Lublin 2019, s. 91-101.
- 18 *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (2019), s. 77-95 oraz 120-132; <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.
- 19 Inną drogę analizy wywiedzionej z podstawowych dokumentów prezentują: M. De la Torre, M. MacLean, R. Mason, D. Myers, *Heritage Values in Site Management Four Case Studies*, Los Angeles 2005.
- 20 Mając na uwadze fakt, że tylko fragmenty miast powstawały jako efekt działań planistycznych, właściwe może być określanie składowych urbanistycznych jako przestrzeni, a składowych architektonicznych jako obiektów.
- 21 Zależność wartości materialnych i niematerialnych wskazano już w tzw. Karcie z Burra – Karta ICOMOS Australia w sprawie miejsc o znaczeniu kulturowym, Burra 1979, por. *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Lublin 2015, s. 69-79.
- 22 Problematyka dziedzictwa niematerialnego rysuje się w dwóch ujęciach: 1. W duchu Konwencji o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003, z uwzględnieniem definicji i obszarów dziedzictwa określonych w powołanym dokumencie; 2. W rozumieniu „miejsc pamięci – lieux de mémoire” Pierr’a Nory, por. P. Nora, *Mémoire collective*, [w:] *Faire de l’histoire, sous la dir. de J. Le Goff*, red. P. Nora, Paris 1974.
- 23 Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji uznają, że stanowi ono dziedzictwo powszechne, w którego ochronie ma obowiązek współdziałać cała społeczność międzynarodowa, wg art. 6 Konwencji w sprawie ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, Paryż 1972; wg *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Lublin 2015, s. 47. Por. S. Vigneron, *From local to World Heritage: a comparative analysis*, „The Historic Environment: Policy & Practice”, 7:2-3 (2016), s. 115-132.
- 24 Por. tryb wydawania pozwoleń konserwatorskich. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 710) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018, poz. 1609).
- 25 Plan zarządzania obiektem Światowego Dziedzictwa, Polski Komitet ds. UNESCO; <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/procedura-wpisu-plan-zarzadzania/>.
- 26 B. Szmygin, *Światowe dziedzictwo UNESCO z perspektywy 40 lat*, „Ochrona Zabytków” 66/1-4 (260-263), 2013, s. 167-177.
- 27 Historic Centre of Kraków; <https://whc.unesco.org/en/list/29/documents/>.
- 28 Adoption of Retrospective Statements of Outstanding Universal Value, Decision: 40 COM 8E, 2016; <https://whc.unesco.org/en/decisions/6841>.
- tember 1976); https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_swiatowego_dziedzictwa.pdf.
- 14 *Preparing World Heritage Nominations*, ed. D. Marshall, Paris 2011; <https://whc.unesco.org/en/preparing-world-heritage-nominations/>.
- 15 E.g. for the purpose of working out a conservation strategy: B. Szmygin, A. Fortuna-Marek, A. Siwek, *Zespół zamkowy w Janowcu: ocena wartości i plan zarządzania*, Lublin 2020.
- 16 For example, the image of Pisa is dominated by the Leaning Tower, although the city has a number of other objects of high historic quality, cf. Piazza del Duomo, Pisa; <http://whc.unesco.org/en/list/395>.
- 17 J. Krawczyk, *Miejsce pamięci jako przedmiot refleksji teoretyczno-konserwatorskiej*, [in:] *Miejsca pamięci – definiowanie, interpretacja, ochrona = Places of memory – defining, interpretation, protection*, ed. B. Szmygin, Lublin 2019, pp. 91-101.
- 18 *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (2019), pp. 77-95 and 120-132; <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.
- 19 In: M. De la Torre, M. MacLean, R. Mason, D. Myers, *Heritage Values in Site Management Four Case Studies*, Los Angeles 2005, it is presented a different manner of analysis derived from the basic documents.
- 20 Taking into account that only fragments of cities were formed as a result of urban planning activities, defining the urban planning components in terms of space and architectural components in terms of properties seems legitimate.
- 21 Interdependence of tangible and intangible values have already been indicated in the so-called Burra Charter – the ICOMOS Australia Charter for Places of Cultural Significance, Burra 1979, cf. *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Lublin 2015, pp. 69-79.
- 22 The issues of intangible heritage is based on two approaches: 1. In the spirit of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris 2003, taking account of the definition and areas of heritage stated in the cited document; 2. Within the meaning of “places of memory – lieux de mémoire” proposed by Pierre Nora, cf. P. Nora, *Mémoire collective*, [in:] *Faire de l’histoire, sous la dir. de J. Le Goff*, ed. P. Nora, Paris 1974.
- 23 According to Article 6 of the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris 1972 – according to *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Lublin 2015, p. 47 – “the States Parties to this Convention recognise that such heritage constitutes a common heritage for whose protection it is the duty of the international community as a whole to co-operate.” Cf. S. Vigneron, *From local to World Heritage: a comparative analysis*, “The Historic Environment: Policy & Practice”, 7:2-3 (2016), pp. 115-132.
- 24 Cf. the mode of issuing monument conservation permits. The Act on protection and guardianship of monuments (consolidated text Journal of Laws of the Republic of Poland of 2021, item 710) and Ordinance of the Minister of Culture and National Heritage of 2 August 2018 on carrying out conservation works, restoration works and conservation research at monuments entered in the register of monuments or the List of Heritage Treasures, and construction works, architectural research and other actions concerning monuments entered in the register of monuments as well as archaeological research and monument surveys (Journal of Laws of the Republic of Poland of 2018, item 1609).
- 25 Management plan for the World Heritage property, the Polish National Commission for UNESCO; <https://www.unesco.org/en/decisions/6841>.

- 29 W redakcji dokumentu w niewielkim stopniu uwzględniono wnioski ze wspólnego projektu NID i PKN ICOMOS z 2011 r., gdzie podjęto pierwszą próbę systemowego określenia wartości dobra w połączeniu z atrybutami wartości. Por. A. Siwek, *Kraków – historyczny zespół urbanistyczny. Ku nowej deklaracji wyjątkowej uniwersalnej wartości miejsca światowego dziedzictwa i monitorowaniu zachowania atrybutów wartości*, [w:] *Wyjątkowa uniwersalna wartość, a monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Warszawa 2011, s. 84-115.
- 30 K. Pawłowska, *Stakeholders in Processes Applied in Managing Properties Inscribed on the UNESCO World Heritage List*, [w:] *Management of UNESCO World Heritage Properties in Poland: Selected Issues*, red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 11-36.
- 31 W tym kontekście, mimo wszystkich oczywistych odrębności, mieści się również zespół katedralny na Wawelu, z katedrą postrzeganą jako królewska nekropolia i kościół koronacyjny.
- 32 Specyfika tworzenia rejestru zabytków, zmieniające się w czasie rozumienie wartości zabytkowych sprawiają, że trudno zakładać, iż jest to zbiór kompletny i zamknięty. Modelowa analiza może ujawnić potrzebę poszerzenia form ochrony na komponenty dotąd niedocenione lub z jakichś względów pominięte.
- 33 Stwierdzenia te odnoszą się nie tylko do grupy „cechy zabudowy”, ale również grupy „dzieła architektury”.
- 34 K. Pawłowski, M. Witwicki, *Problemy oceny wartości zabytkowej historycznych zespołów miejskich*, „Ochrona Zabytków”, XXI, nr 4, 1968, s. 3-12; M. Witwicki, *Kryteria oceny zabytkowych zespołów miejskich*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, Seria B, T. XVIII, 1967.
- 35 Tego typu rozwiązania pojawiające się w Krakowie (np. ul. Stradomska), atrakcyjne dla inwestorów, budzą znaczne kontrowersje i spotykają się z krytyką aktywistów miejskich. Por. np. A. Gurgul, *Stradom. Deweloper wyburzył część kamienicy. Konserwator wstrzymał prace*, wyborcza.pl, 26 października 2019; <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7.44425,25349574,stadom-deweloper-wyburzil-czesc-kamienicy-konserwator-wstrzymal.html?disableRedirects=true>.
- 36 Obszar krakowskiego dobra światowego dziedzictwa to teren o wyjątkowych walorach kompozycyjnych i widokowych. Walory te, analizowane z perspektywy krajobrazu kulturowego, można rozkładać na kluczowe punkty, ciągi, osie i powierzchnie widokowe oraz elementy ekspozycji biernej w postaci dominant, subdominant, akcentów i przedpól widokowych. Jednak dla potrzeb analizy modelowej wystarczy ograniczona reprezentacja problemu w postaci wyróżnionych osi i ciągów widokowych oraz widoków charakterystycznych, w tym panoram. Pełną i metodyczną charakterystykę krajobrazu kulturowego obszaru dobra światowego dziedzictwa w Krakowie zawierają plany ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto (2012 r.) oraz Parku Kulturowego Kazimierz ze Stradomiem (2020), opracowane na zlecenie Urzędu Miasta Krakowa przez zespoły autorskie kierowane przez Z. Myczkowskiego.
- 37 A. Zachariasz, *Zielony Kraków: dla przyjemności i pożytku Szanownej Publiczności*, Kraków 2019.
- 38 Mogą to być np. przyczyny ekspozycyjne, uwarunkowane konserwatorskim myśleniem o mieście (np. otoczenie starej synagogi na Kazimierzu, stoki wzgórza Wawelu, otoczenie Skałki).
- 39 Dla całego obszaru dobra światowego dziedzictwa są uchwalone lub przygotowane do uchwalenia przez Radę pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/procedura-wpisu/plan-zarzadzania/.
- 26 B. Szmygin, *Światowe dziedzictwo UNESCO z perspektywy 40 lat*, „Ochrona Zabytków” 66/1-4 (260-263), 2013, pp. 167-177.
- 27 Historic Centre of Kraków; <https://whc.unesco.org/en/list/29/documents/>.
- 28 Adoption of Retrospective Statements of Outstanding Universal Value, Decision: 40 COM 8E, 2016; <https://whc.unesco.org/en/decisions/6841>.
- 29 The edited version of the document barely takes account of the conclusions drawn from the common project of NID and PKN ICOMOS from 2011, where the first attempt at systemic defining of site values combined with attributes of the values was made. Cf. A. Siwek, *Kraków – historyczny zespół urbanistyczny. Ku nowej deklaracji wyjątkowej uniwersalnej wartości miejsca światowego dziedzictwa i monitorowaniu zachowania atrybutów wartości*, [in:] *Wyjątkowa uniwersalna wartość, a monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa*, ed. B. Szmygin, Warszawa 2011, pp. 84-115.
- 30 K. Pawłowska, *Stakeholders in Processes Applied in Managing Properties Inscribed on the UNESCO World Heritage List*, [in:] *Management of UNESCO World Heritage Properties in Poland: Selected Issues*, ed. B. Szmygin, Warszawa 2015, pp. 11-36.
- 31 Despite all obvious differences, the cathedral complex on the Wawel Hill falls into this context, with the cathedral being perceived as a royal burial ground and coronation church.
- 32 The specificity of creating the register of monuments and understanding of historical values which changes over time make it hard to assume that this set is complete and closed. A model analysis may reveal the need to extend the forms of protection by previously underestimated or somehow omitted properties.
- 33 These statements refer not only to the group “features of built-up areas”, but also to the group “works of architecture”.
- 34 K. Pawłowski, M. Witwicki, *Problemy oceny wartości zabytkowej historycznych zespołów miejskich*, „Ochrona Zabytków”, XXI, no. 4, 1968, pp. 3-12; M. Witwicki, *Kryteria oceny zabytkowych zespołów miejskich*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, Series B, vol. XVIII, 1967.
- 35 Such solutions appearing in Krakow (e.g. Stradomska Street), while attractive to investors, raise considerable controversies and are criticised by urban activists. Cf. e.g. A. Gurgul, *Stradom. Deweloper wyburzył część kamienicy. Konserwator wstrzymał prace*, wyborcza.pl, 26 October 2019; <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7.44425,25349574,stadom-deweloper-wyburzil-czesc-kamienicy-konserwator-wstrzymal.html?disableRedirects=true>.
- 36 The Krakow World Heritage site boasts unique composition and viewing values. These values, analysed from the perspective of the cultural landscape, can be broken down into key viewing points, lines, axes and surfaces as well as elements of passive exposure in the form of landmarks, sub-landmarks, accentuations and vantage areas. However, for the purpose of model analysis, a limited representation of the problem in the form of distinguished viewing axes and lines as well as distinctive views, including panoramas, shall suffice. A full and methodical characterisation of the cultural landscape of the World Heritage site in Krakow is included in the plans for the protection of the Old Town Culture Park (2012) and Kazimierz and Stradom Culture Park (2020), developed upon commission of the Krakow City Hall by the team of authors under the supervision of Z. Myczkowski.

- Miasta Krakowa dokumenty dotyczące parków kulturowych: UCHWAŁA NR XLII/544/12 RADY MIASTA KRAKOWA z dnia 4 kwietnia 2012 r. w sprawie zatwierdzenia *Planu ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie*; https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D19115%26typ%3Du oraz UCHWAŁA NR XVIII/363/19 RADY MIASTA KRAKOWA z dnia 12 czerwca 2019 r. w sprawie ogłoszenia o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego pod nazwą Park Kulturowy Kazimierz ze Stradomiem; https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D24190%26typ%3Du.
- 40 Klasyczną analizę panoram Krakowa zawiera opracowanie: K. Dąbrowska-Budziło, *Wśród panoram Krakowa. O przemianach widoków i o tym, jak je ocalić*, Kraków 1990. W stosunku do obszarów dobra światowego dziedzictwa zagadnienie doprecyzowano w dokumentach tworzonych dla potrzeb parków kulturowych. Analizy wykonano pod kierunkiem Z. Myczkowskiego i U. Forczek-Brataniec.
- 41 Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r., art. 2 „Niematerialne dziedzictwo kulturowe”, w rozumieniu ustępu 1, przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:
- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
  - sztuki widowiskowe;
  - zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
  - wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
  - umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.
- http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst%20Konwencji%20o%20ochronie%20dziedzictwa%20niematerialnego/.
- 42 A. Szpociński, *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, 4, s. 11-20; idem, *Nośniki pamięci, miejsca pamięci*, „Sensus Historiae”, t. XVII (2014/4), s. 17-26.
- 43 Wykaz zrealizowanych studiów tematycznych publikowany jest na stronie ICOMOS: *Thematic studies for the World Heritage Convention*; <https://www.icomos.org/en/about-the-centre/publicationsdoc/monographic-series-3/198-thematic-studies-for-the-world-heritage-convention>. Temat miast historycznych nie był dotąd szerzej podejmowany.
- 44 *Authenticity and/or integrity (79-95)*, [w:] *The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (2019)*; <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.
- 45 W Polsce poza systemem Światowego Dziedzictwa nie jest stosowane znormalizowane określanie wartości chronionego dobra. Nie ma jednak ograniczeń, aby służby konserwatorskie opracowywały takie orzeczenie, uwzględniając przede wszystkim informacje zawarte we wpisie do rejestru zabytków czy innej formalnie przyjętej dokumentacji. Orzeczenie dotyczące wartości może też opracować zarządca dobra dla potrzeb przygotowania planu zarządzania lub planu ochrony danego zabytku bądź zespołu zabytkowego.
- 37 A. Zachariasz, *Zielony Kraków: dla przyjemności i pożytku Szanownej Publiczności*, Kraków 2019.
- 38 These can be, for example, exposure reasons, conditioned by conservatorial perception of the city (e.g. surroundings of the old synagogue in Kazimierz, slopes of the Wawel Hill, surroundings of Skalka).
- 39 Documents concerning culture parks have been adopted or the adoption is pending for the entire area of the World Heritage site: RESOLUTION NO. XLII/544/12 OF THE KRAKOW CITY COUNCIL of 4 April 2012 on the adoption of the *Plan for protection of the Old Town Culture Park in Krakow*; https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D19115%26typ%3Du and RESOLUTION NO. XVIII/363/19 OF THE KRAKOW CITY COUNCIL of 12 June 2019 on the notification of commencement of works on the establishment of a culture park named Kazimierz and Stradom Culture Park; https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D24190%26typ%3Du.
- 40 A classic analysis of Krakow panoramas is included in the study by K. Dąbrowska-Budziło, *Wśród panoram Krakowa. O przemianach widoków i o tym, jak je ocalić*, Kraków 1990. This issue concerning the areas of the World Heritage site has been clarified in documents prepared for the needs of culture parks. The analyses were carried out under the guidance of Z. Myczkowski and U. Forczek-Brataniec.
- 41 The UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of 2003, Article 2. “Intangible cultural heritage”, within the meaning of paragraph I, is manifested, among others, in the following fields:
- oral traditions and messages, including the language as a bearer of intangible cultural heritage;
  - performing arts;
  - customs, rituals and holiday rites;
  - knowledge and practices concerning nature and universe;
  - skills related to traditional craft.
- http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst%20Konwencji%20o%20ochronie%20dziedzictwa%20niematerialnego/.
- 42 A. Szpociński, *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, “Teksty Drugie” 2008, 4, pp. 11-20; idem, *Nośniki pamięci, miejsca pamięci*, „Sensus Historiae”, vol. XVII (2014/4), pp. 17-26.
- 43 The list of conducted thematic studies is published on the ICOMOS website: *Thematic studies for the World Heritage Convention*; <https://www.icomos.org/en/about-the-centre/publicationsdoc/monographic-series-3/198-thematic-studies-for-the-world-heritage-convention>. The topic of historical cities has not been discussed in a broader sense so far.
- 44 *Authenticity and/or integrity (79-95)*, [in:] *The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (2019)*; <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.
- 45 In Poland, apart from the World Heritage system, a standardised definition of values of the protected site is not applied. However, there are no limitations for the conservation services to prepare such a statement, mainly taking account of information included in an entry to the register of monuments or another formally accepted documentation. A statement of values may also be prepared by a site administrator for the purpose of elaborating a management plan or a plan for protection of a given monument or a historical complex.

Bibliografia / Bibliography

Akty prawne / Legal acts

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018, poz. 1609).

Uchwała nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022”, (M. P. 2019, poz. 808); <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808>.

UCHWAŁA NR XLII/544/12 RADY MIASTA KRAKOWA z dnia 4 kwietnia 2012 r. w sprawie zatwierdzenia „Planu ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie”; https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D19115%26typ%3Du.

UCHWAŁA NR XVIII/363/19 RADY MIASTA KRAKOWA z dnia 12 czerwca 2019 r. w sprawie ogłoszenia o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego pod nazwą Park Kulturowy Kazimierz ze Stradomiem; https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D24190%26typ%3Du.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 710).

Dokumenty konserwatorskie / Conservatorial documents

Adoption of Retrospective Statements of Outstanding Universal Value, Decision: 40 COM 8E, 2016; <https://whc.unesco.org/en/decisions/6841>.

Deklaracja w sprawie zachowania genius loci (ducha miejsca), Quebec 2008, wg *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Lublin 2015, s. 179-181.

Historic Centre of Kraków; <https://whc.unesco.org/en/list/29/documents/>.

Karta z Burra – Karta ICOMOS Australia w sprawie miejsc o znaczeniu kulturowym, Burra 1979, por. *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Lublin 2015, s. 69-79.

Konwencja o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003; http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst%20Konwencji%20o%20ochronie%20dziedzictwa%20niematerialnego/.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz.U. z dnia 30 września 1976 r.); <https://www.unesco.org/en/convention>.

www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_swiatowego_dziedzictwa.pdf.

Plan ochrony Parku Kulturowego Kazimierz ze Stradomiem (2020), oprac. J. Wowczak, A. Siwek, U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska, A. Rykaczewska, R. Marcinek, Z. Myczkowski, mps w archiwum Wydziału Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Miasta Krakowa.

Plan ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto (2012 r.), oprac. Z. Myczkowski, K. Wielgus, U. Forczek-Brataniec, K. Chajdys, K. Latusek, P. Nosalska, W. Rymcza-Mazur, O. Zapolska, mps; https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D19115%26typ%3Du.

Plan zarządzania obiektem Światowego Dziedzictwa – informacje, Polski Komitet ds. UNESCO; <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/procedura-wpisu/plan-zarzadzania/>.

The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (2019); <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.

Thematic studies for the World Heritage Convention; <https://www.icomos.org/en/about-the-centre/publicationsdoc/monographic-series-3/198-thematic-studies-for-the-world-heritage-convention>.

Literatura / Literature

Dąbrowska-Budziło K., *Wśród panoram Krakowa. O przemianach widoków i o tym, jak je ocalić*, Kraków 1990.

De la Torre M., MacLean M., Mason R., Myers D., *Heritage Values in Site Management Four Case Studies*, Los Angeles 2005.

Gurgul A., *Stradom. Deweloper wyburzył część kamienicy. Konserwator wstrzymał prace*, wyborcza.pl, 26 października 2019; <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7.44425,25349574,stadom-deweloper-wyburzyl-czesc-kamienicy-konserwator-wstrzymal.html?disableRedirects=true>.

Krawczyk J., *Miejsce pamięci jako przedmiot refleksji teoretyczno-konserwatorskiej. Miejsca pamięci – definiowanie, interpretacja, ochrona = Places of memory - defining, interpretation, protection*, red. B. Szymgin, Lublin 2019, s. 91-101.

Nora P., *Mémoire collective*, [w:] *Faire de l'histoire, sous la dir. de J. Le Goff*, red. P. Nora, Paris 1974.

Pawłowska K., *Stakeholders in Processes Applied in Managing Properties Inscribed on the UNESCO World Heritage List*, [w:] *Management of UNESCO World Heritage Properties in Poland: Selected Issues*, red. B. Szymgin, Warszawa 2015, s. 11-36.

Pawłowski K., Witwicki M., *Problemy oceny wartości zabytkowej historycznych zespołów miejskich*, „Ochrona Zabytków” 1968, XXI, nr 4, s. 3-12.

- Preparing World Heritage Nominations, red. D. Marshall, Paris 2011; <https://whc.unesco.org/en/preparing-world-heritage-nominations/>.
- Rouba B., *Wartościowanie, jako narzędzie służące podejmowaniu decyzji w procesie konserwacji-restauracji; Value Assessment as a Tool Supporting Decision-making in the Process of Conservation-restoration*, [w:] *Pod lupą konserwatora. Wymiana doświadczeń w kontekście rewitalizacji zamku w Lidzbarku Warmińskim; Under the Conservator's Magnifying Glass: an exchange of experiences about the restoration of the castle in Lidzbark Warmiński*, red. J. Weihs, Olsztyn 2016, ss. 11-20 (polski), ss. 21-30 (angielski).
- Siwek A., *Kraków – historyczny zespół urbanistyczny. Ku nowej deklaracji wyjątkowej uniwersalnej wartości miejsca światowego dziedzictwa i monitorowaniu zachowania atrybutów wartości*, [w:] *Wyjątkowa uniwersalna wartość, a monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Warszawa 2011, s. 84-115.
- Siwek A., *Dziedzictwo XX i XXI wieku, a kształtowanie specjalności ochrony dóbr kultury*, [w:] *Rozpoznać przeszłość w teraźniejszości: dziedzictwo XX i XXI wieku*, red. J. Kolano, J. Kolasińska, W. Rak, Kraków 2016, s. 9-18.
- Szmygin B., *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000, s. 238.
- Szmygin B., *Atrybuty wyjątkowej uniwersalnej wartości*, [w:] *Wyjątkowa Uniwersalna Wartość a monitoring Dóbr Światowego Dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Warszawa 2011, s. 58-69
- Szmygin B., *Światowe dziedzictwo UNESCO z perspektywy 40 lat, „Ochrona Zabytków”* 2013, nr 66/1-4 (260-263), s. 167-177.
- Szmygin B., *„Recommendation on the Historic Urban Landscape” – a new approach to protection of the World Heritage*, [w:] *Management of UNESCO World Heritage Properties in Poland – Selected Issues*, Warszawa 2015, s. 173-193.
- Szmygin B., *Światowe Dziedzictwo Kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Warszawa-Lublin 2016, s. 115-134.
- Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A., *Assessing the Values of Heritage in SV System: the Method and Examples of Use*, Lublin 2018.
- Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A., *Zespół zamkowy w Janowcu: ocena wartości i plan zarządzania*, Lublin 2020.
- Szpociński A., *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, s. 11-20.
- Szpociński A., *Nośniki pamięci, miejsca pamięci*, „Sensus Historiae”, t. XVII (2014/4) s. 17-26.
- Vigneron S., *From local to World Heritage: a comparative analysis, „The Historic Environment: Policy & Practice”* 2016, nr 7: 2-3, s. 115-132.
- Wijesuriya G., Thompson J., Young Ch., *Managing Cultural World Heritage*, Paris 2013, s. 38-40; <http://whc.unesco.org/en/managing-cultural-world-heritage/>.
- Witwicki M., *Kryteria oceny zabytkowych zespołów miejskich*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków” 1967, Seria B, T. XVIII.
- Zachariasz A., *Zielony Kraków: dla przyjemności i pożytku Szanownej Publiczności*, Kraków 2019.
- Zalasińska K., Zeidler K., *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa 2015, s. 74-76.